

התנועה הסביבתית בישראל

מגמות, צרכים ופוטנציאל

יוני 2011, מוגש לקרן JMG

אלון טל, שירה ליאון זכות, ליאת פרנקל אושרי, איתי גרינשפן, שירה עקוב

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
Ben-Gurion University of the Negev

תוכן העניינים

5	חלק 1: הקדמה
8	חלק 2: סקירת ספרות
12	חלק 3: שיטות מחקר
17	חלק 4: ממצאים
17	1. התנועה הסביבתית בישראל: מאפיינים ארגוניים
20	2. נושאי פעילות ואסטרטגיות פעולה
25	3. תקציבים ומקורות מימון
33	4. אתגרים ארגוניים ופוטנציאל
35	5. הערכת התנועה הסביבתית בישראל
37	חלק 5: המלצות לחיזוק התנועה הסביבתית
37	1. מעבר לפרויקטים ותוכניות: מענקי בסיס - תמיכה בצרכי ליבה ארגוניים
38	2. התמקצעות
39	3. שיפור הבקאות הכלכלית של התנועה הסביבתית
40	4. צדק סביבתי: שילוב המגזר הערבי והחרדי
40	5. הגדלת תרומות והרחבת בסיס החברים בארגוני סביבה
41	6. מריאקטיביות לפרואקטיביות
43	7. סימפטומים מול מטרות: טיפול בנושאי צריכה ופיצוץ אוכלוסין
45	חלק 6: מסקנות
46	מקורות ביבליוגרפיים

רשימת טבלאות

- טבלה 1: פרויקט מיפוי התנועה הסביבתית: חברי הועדה המייעצת
- טבלה 2: משתתפים במחקר: ארגונים ארציים ומקומיים
- טבלה 3: רשימת המרואיינים למחקר
- טבלה 4: נושאי פעילות מרכזיים ונושאי פעילות מוזנחים בארגוני הסביבה
- טבלה 5: ארגוני סביבה החברים בקואליציות

רשימת תרשימים

- תרשים 1: ארגוני סביבה לפי שנת הקמה
- תרשים 2: ארגוני סביבה לפי זירת פעילות עיקרית
- תרשים 3: ארגוני סביבה מקומיים ואזוריים לפי אזור מיקוד גיאוגרפי
- תרשים 4: ארגוני סביבה לפי מספר פעילים בארגון
- תרשים 5: ארגוני סביבה לפי נושאי פעילות
- תרשים 6: ארגוני סביבה לפי נושאי פעילות וגודל הארגון
- תרשים 7: ארגוני סביבה לפי אסטרטגיית פעולה
- תרשים 8: ארגוני סביבה לפי אסטרטגיית פעולה וגודל הארגון
- תרשים 9: ארגוני סביבה לפי קהל היעד
- תרשים 10: ארגוני סביבה לפי הכנסה שנחית בשקלים
- תרשים 11: ארגוני סביבה לפי הכנסה שנחית ושנת הקמה / גיל
- תרשים 12: ארגוני סביבה לפי מקורות הכנסה
- תרשים 13 (א-ג): ארגוני סביבה לפי מקורות הכנסה וגודל הארגון
- תרשים 14: ארגוני סביבה לפי מספר חברים רשומים
- תרשים 15: ארגוני סביבה לפי גיל הפעילים בארגון
- תרשים 16: ארגוני סביבה אשר יותר מ-50% מהכנסותיהם מגיעים ממקור הכנסה אחד
- תרשים 17: ארגוני סביבה אשר יותר מ-50% מהכנסותיהם מגיעים ממקור הכנסה אחד לפי גודל הארגון
- תרשים 18: אחוז הארגונים המקבלים מימון מקרנות פילנתרופיות
- תרשים 19: מגמות הכנסות בקרב ארגוני סביבה (2009-2010)
- תרשים 20: מגמות חסכון בקרב ארגוני סביבה
- תרשים 21: דירוג האתגרים המרכזיים של ארגוני הסביבה
- תרשים 22: דירוג האתגרים המרכזיים של ארגוני הסביבה לפי גודל הארגון
- תרשים 23: דירוג הנושאים בהם ארגוני הסביבה ישקיעו משאבים
- תרשים 24: אחוז תמיכת הארגונים בעמדות אודות התנועה הסביבתית

התנועה הסביבתית בישראל: מגמות, צרכים ופוטנציאל

חלק 1: הקדמה

התנועה הסביבתית בישראל היא בין התנועות החברתיות הוותיקות והמנוסות ביותר בארץ. לתנועה הסביבתית היסטוריה שנמשכת לאורך שישים שנה, ובבסיסה נמצאת החברה להגנת הטבע כחלוצה המשמעותית ביותר, אשר כבר בסוף שנות החמישים החזיקה בתואר הארגון הלא-ממשלתי (NGO) הישראלי הגדול ביותר. במהלך שני העשורים האחרונים - החל מראשית שנות ה-90 - מספר הארגונים הסביבתיים האקטיביסטים גדל והלך, ויוזמות ציבוריות ירוקות צצו כמו פטריות אחרי הגשם. כתוצאה מכך נוצרה רשת ארצית מגוונת ופעילה של ארגונים הפועלים להגנה על הסביבה, שימור הטבע, בריאות הציבור, ופיתוח מקיים.

התנועה הסביבתית יכולה להיחשב בין התנועות האפקטיביות ביותר בישראל, מאחר ונזקפים לזכותה מאות קמפיינים מוצלחים שהשאירו שטחים פתוחים ללא פגע, הפחיתו פליטות מזהמים והובילו למדיניות סביבתית ציבורית יותר אחראית. יעילות זו הינה תוצאה לא רק של מעורבות אזרחית, תוכניות חינוך סביבתי, לימודי מדע ומדיניות, או של חשיפה מוגברת לנושאים סביבתיים בתקשורת הישראלית, אלא גם הרבה הודות ליכולת של קבוצות ויחידים לתרגם את המחויבות ציבורית לכדי הצעות קונקרטיות ועשייה סביבתית. אלפי אינדיבידואלים תרמו להצלחה הקולקטיבית של התנועה הסביבתית. מגוון קבוצות סביבתיות בעלות תושייה מציפות את הציבור הישראלי. מגזרים אתניים שונים ואנשים מכל תחומי החיים, אשר שואפים להגן על משאבי הטבע ועל הסביבה שלהם.

למרות ההצלחות המרשימות, רשימת האתגרים הניצבים בפני התנועה הסביבתית בישראל נשארה משמעותית ביותר. מה גם, שבשל גידול האוכלוסין והפרטת הכלכלה, אופיים של האתגרים הסביבתיים בישראל השתנה בשנים האחרונות. נחיצותם של ארגונים הפועלים באופן מושכל למען סביבה בריאה וחברה מקיימת בישראל לא פחתה כלל. נהפוך הוא, רוב המשתנים הסביבתיים עמם מתמודדת מדינת ישראל ממשיכים להראות מגמה שלילית מדאיגה:

- זיהום מי תהום נמשך, בנוסף למאות בארות מים שהוצאו מכלל שימוש בשל ריכוז גבוה של זיהום;
- ים המלח הולך ונעלם בשל מדיניות ניהול מים כושלת ולא מקיימת;
- מחקרים אפידמיולוגים חושפים ריכוזים גבוהים של מקרי סרטן באזורים אורבאניים כמו חיפה, בהם יש זיהום אויר כבד;
- הדיג בכינרת הגיע למצב של קריסה;

- מומחים מעריכים כיום כי רק 30% משונית האלמוגים הייחודית באילת שרדה;
- התנאים הסביבתיים בקרב אוכלוסיית ערביי ישראל במצב גרוע בהרבה מהמוצא הלאומי. תשתיות ביוט עדיין מהוות בעיה מרכזית משמעותית, כאשר 500,000 אזרחים, ברובם ערבים, חיים ללא תשתיות לטיפול בשפכים.
- חשיפה למפריים אנדוקריניים (כימיקלים המשפיעים באופן שלילי על המערכת ההורמונלית בגוף) תורמת, ככל הנראה, לצניחה של 40% בספירת זרע אצל גברים והתבגרות מינית מוקדמת אצל נערות בישראל.
- למרות קיומן של תוכניות-אב לשימור השטחים הפתוחים בישראל, היעלמותם ההדרגתית נמשכת. מסדרונות אקולוגיים צרים ורגישים במרכז הארץ מאוימים על-ידי שלל יוזמות פיתוח ופרבור.
- פליטת גזי חממה לנפש בישראל הגיעו כבר לרמות דומות לאירופה, כאשר סך הפליטות צפוי להכפיל את עצמו עד 2030.

המשרד להגנת הסביבה היה ועודנו בין המשרדים הפחות מתוקצבים מבין משרדי הממשלה בישראל, עם כוח אדם מועט. כך שבנסיבות הקיימות, הוא אינו יכול להצליח לבדו. התפקיד ששיחקה החברה האזרחית בשמירת הסביבה בישראל תמיד היה משמעותי, ומעולם לא היה חשוב יותר כמו בהווה. כמעט מימיה הראשונים של המדינה, ארגוני הסביבה הלא ממשלתיים היו קשורים במאבק לשמור על משאבי הטבע של הארץ, הגנה על הסביבה ופיתוח בר קיימא. מספר ההצלחות הנו גדול מכדי לתעד בדו"ח מסוג זה. אולם הגנים ושמורות הטבע שהוקמו, מינים שניצלו, חוקים סביבתיים ותקנות שאושרו, לצד מודעות ציבורית הולכת וגוברת לנושאי סביבה - כל אלו מהווים עדות לדינמיות והאפקטיביות של תנועה פעילה המורכבת מיחידים ומארגונים.

מתוך הכרה בחשיבות המעורבות הציבורית בשינוי מצב הסביבה, ייסדו מספר קרנות פילנתרופיות ישראליות ובינלאומיות תוכניות סביבתיות לתמיכה בארגוני הסביבה, כאשר הבולטת מביניהן היא ה'קרן לסביבה ירוקה'. ה'קרן' הינה איחוד של מספר קרנות פילנתרופיות הפועלות במתאם לתמיכה בארגונים לא ממשלתיים העוסקים בנושאי סביבה שונים ברמה הארצית, תוך שימוש בשיתופי פעולה ואקטיביזם. מספר קרנות נוספות, לצד נדבנים עצמאיים, תומכים בארגוני הסביבה בישראל.

על מנת להבטיח שהמשאבים המוגבלים ינוצלו בצורה אופטימלית, וכדי לוודא שהאסטרטגיה הפילנתרופית תהיה אפקטיבית, מידע אודות הארגונים הוא חיוני. גם הערכות בינלאומיות דומות של פעילות סביבתית התבססו על תמונה כוללת של הארגונים ותפקידיהם (Williams, Cracknell, 2010). במילים אחרות, הצורך בהבנת המציאות הארגונית - מיהם הארגונים הקיימים בשטח ומה מאפייניהם - הינו הכרחי. באמצע שנות התשעים מימנה קרן קרב את המחקר המקיף הראשון בנושא התנועה הסביבתית בישראל (בר-דוד וטל, 1996). המחקר התבסס על כשנים-עשר ראיונות, ומיפה את ארגוני הסביבה הפעילים בישראל באותה התקופה, תוך זיהוי תחומי העדיפויות בעבודתם. בנוסף לעבודת המיפוי, המליץ הדו"ח על יעדים להשקעה ותוכניות העשויות למקסם השיפור הסביבתי בישראל. בשנת 2001, אור קרסין, אז מנכ"לית 'חיים וסביבה', ארגון הגג של ארגוני הסביבה בישראל, פרסמה תוצאות סקר שבמסגרתו ענו הארגונים החברים ב'חיים וסביבה' על שאלון מפורט בנוגע לפעילותם ושיטות הפעולה שלהם. מאז עבר עשור ומצב איכות הסביבה בישראל לצד התנועה הסביבתית המשיכו להתפתח. באופן אינטואיטיבי, גם הפעילים וגם הקרנות חשים כי חלים שינויים בתוך התנועה הסביבתית וגם הצרכים שלה השתנו. לאור שינויים אלה, נחוצה היתה הערכה מקיפה ומערכתית כדי להציע תשובות אמיתיות, עדכניות, ואמפיריות לשאלות יסוד כגון:

- אילו ארגוני סביבה פעילים כיום בישראל?
- אילו נושאים עומדים על סדר היום של ארגונים אלה?
- אילו נושאים אינם על סדר יומם - ומדוע?
- מהם המאפיינים הארגוניים של אותם ארגונים?
- אילו דרכי פעולה וטקטיקות בוחרים הארגונים כדי להשיג את מטרותיהם?
- כיצד יכולים הארגונים הפעילים להפוך לאפקטיביים יותר?

כמענה לשאלות אלו, ולאור הצרכים המשתנים, החליטה קרן JMG לממן מחקר על התנועה הסביבתית בישראל בדומה לסקרים שנערכו בחו"ל. המסמך הנוכחי מסכם ומציג את הנתונים שנאספו עבור מחקר זה באמצעות סקר ארגוני מקיף. המחקר נערך על ידי צוות מהמכונים לחקר המדבר באוניברסיטת בן גוריון, מרכז מחקר רב

תחומי המשלב תוכנית לימודים לתואר שני בתחום לימודי הסביבה. המחקר גם לווה על ידי ועדה מייעצת של מומחים. הדו"ח הנוכחי עבר תהליך של ביקורת והערות על ידי מספר ארגונים ומומחים.

המחקר מחולק לשני שלבים:

שלב 1: נערך בין יולי לדצמבר 2010. בשלב זה התקיים תהליך איסוף נתונים בשטח אשר סיפק תמונה כללית של התנועה הסביבתית בישראל. שאלון מקיף עוצב והועבר בקרב כל ארגוני הסביבה בישראל, עליו ענו 97 ארגונים. בנוסף נערכו למעלה משלושים ראיונות עומק עם אנשי מפתח בתנועה הסביבתית. דו"ח ביניים של מחקר זה הוצג בשימועים בהם נכחו נציגי ארגוני הסביבה ונציגי קרנות, והועבר לעיונם של חברי הוועדה המייעצת לקבלת ביקורת והערות.

שלב 2: השלב השני נמשך 6 חודשים נוספים בין ינואר ליוני 2011. בשלב זה, תוצאות השאלונים, המשוב מהשימועים, ועיבוד הנקודות שהועלו בראיונות העומק נותחו באופן מפורט ונערכו בצורת דו"ח מסכם. הדו"ח כולל תיאור הממצאים הכלליים וניתוח אנליטי/סטטיסטי של התנועה הסביבתית בישראל - פעילויותיה, סדר העדיפויות שלה, יכולותיה ופרספקטיבות, לצד המלצות למעורבות אסטרטגית בתנועה. הדו"ח המסכם מוגש בימים אלה לקרן JMG ולכנסת.

בתום שלב 2 גובש גם מסד נתונים דינמי שיכול לשרת את כלל הקהילה הסביבתית בישראל ומחוצה לה, כולל ייצור ידע נגיש לקהילה הפילנתרופית בנוגע לפעילות הסביבתית ואפשרויות לתרומה. מסד הנתונים כולל בין היתר, קטלוג ארגונים באתר האינטרנט של ארגון הגג 'חיים וסביבה'.

מממצאי המחקר עולה תמונה של תנועה שנשארה מחויבת מאוד לקידום נושאי הסביבה ואשר הפכה יותר מתוחכמת במהלך השנים. התנועה עובדת בשיתוף פעולה נרחב בין מספר רב של ארגונים פעילים. הודות לעבודה המסורה של פעילי התנועה הסביבתית רבים ממשאבי הטבע בארץ נשארו ללא פגע. האוויר, המים והקרקע נקיים יותר, והאנשים בריאים יותר. ניתן לומר שכיום המודעות לנושא הסביבה בישראל היא גבוהה מאי פעם.

אולם, התנועה הסביבתית בישראל ממשיכה לסבול לעיתים קרובות ממחסור במימון, היעדר אנשי מקצוע ומיומנות מקצועית, מחסור בתכנון אסטרטגי ארוך טווח, ומיעוט תמיכה כספית מהציבור הישראלי. אתגרים סביבתיים מהותיים לעיתים נשארים ללא טיפול ומענה.

המחקר מיועד לשרת מספר מטרות: הקרנות והתורמים שואפים לקבל מקסימום רווח מהשקעתם. כמו כן, הציבור הישראלי מעוניין לדעת "מי נגד מי" בקהילה הסביבתית הגדולה ולעתים מסועפת. גם בקהילה הסביבתית עצמה קשה לעתים לזהות מה חשוב בתוך המגוון העשיר של יוזמות סביבתיות קיימות. ניתוח הנתונים שנאספו במחקר הנדון, אפוא, יכול לתרום לקבלת החלטות אסטרטגיות, מתואמת ואפקטיבית יותר.

מבנה הדו"ח: בראשיתו של הדו"ח (חלק 2) מופיעה סקירה של מחקרי עבר שנעשו בנושא ארגוני הסביבה בארץ והשוואה ליוזמות מקבילות בעולם כולו. לאחר מכן מתוארות שיטות המחקר שיושמו לאיסוף הנתונים (חלק 3) ומוצגים הממצאים העיקריים על בסיס שיטות סטטיסטיות שונות וגרפים (חלק 4). החלק האחרון של הדו"ח (חלק 5) כולל המלצות למעורבות ותמיכה, בעיקר של הגופים המממנים, בדבר פעילות ארגוני הסביבה בישראל ובעבודתם החינוכית.

התנועה הסביבתית בישראל: מגמות, צרכים ופוטנציאל

חלק 2: סקירת ספרות

על פי מחקרים שנעשו בעבר, התנועה הסביבתית היא התנועה החברתית הגדולה ביותר בארץ (טל, 2006). במהלך שני העשורים האחרונים היא עברה תהליך שינוי וצמיחה. השינוי אינו כולל רק הקמה של ארגונים חדשים, אלא גם דרכי פעולה חדשות, גיוון בדגשים בפעילותם של הארגונים, פיתוח יעדים, גישות חדשות ועוד. מחקרים רבים נערכו על מנת לאפיין היבטים שונים של התנועה הסביבתית ולזהות מגמות ועמדות רווחות בקרבה. החלק הבא מציג סקירה קצרה של ספרות הנוגעת לתחום.

בשנת 1996 נערך מחקר מיפוי לארגוני הסביבה הפעילים עבור קרן קרב (בר-דוד וטל, 1996). בהסתמך על שאלון וראיונות עומק עם מנהיגים מהעולם הסביבתי, מופו 43 ארגונים מתוך 80 ארגונים שזוהו אז כ"רוקים". המחקר מצא שמרבית הארגונים היו צעירים (הוקמו פחות מ- 10 שנים קודם לכן, והוקמו כתגובה לבעיה סביבתית נקודתית). על אף הגידול במספר הארגונים, החוקרים עדיין מצאו המשך של מגמות שליליות באינדיקטורים סביבתיים רבים, אשר הצביעה על היקף המלאכה שנותרה באותה תקופה. חרף הצלחות סביבתיות מרשימות אשר הושגו על ידי מספר ארגונים, ולמרות המחויבות וההתמדה אשר הפגינו מתנדבים רבים, החוקרים הביעו ביקורת כלפי רמות התפקוד הכולל. המחקר הצביע על חוסר יכולות מקצועיות, חוסר תקציב כרוני - במיוחד עבור פעולות מקומיות - תלות במימון ממשלתי אשר לפעמים הגביל את הפעילות, וחוסר עמידות בקרב הארגונים המקומיים הקטנים, אשר לעיתים קרובות נכשלו.

התנועה הסביבתית באמצע שנות ה-90 הייתה תנועה מחוסרת אסטרטגיה ארוכת טווח ותהליך תכנוני. בשנים שלפני חוק חופש המידע אשר נחקק ב-1998, גישה למידע באופן כללי, ובזמן-אמת במיוחד, נחשבה כבעיה סיסטמית, ולעיתים קרובות הציבה מכשול משמעותי להצלחה.

גורמים רבים נבחנו במחקר זה במסגרת דירוג הבעיות הדחופות ביותר למענה פילנתרופי. הגורמים כללו השפעה על בריאות הציבור, אקולוגיה ואסטיטיקה, הפיכות (רוורסביליות), צדק סביבתי ופוטנציאל לעידוד מעורבות ציבורית. ולבסוף הוצעה רשימה של סוגיות בעלות עדיפות למעורבות פילנתרופית כדלקמן:

- דלדול השטחים פתוחים
- זיהום מים
- זיהום אוויר בעיקר מכלי רכב
- זיהום מפסולת מוצקה (בדירוג משני יחסית)

המחקר של בר-דוד וטל גם המליץ לקרנות לכלול מספר גורמים לבדיקה בבואן לתת מענקים וביניהם: פוטנציאל הצלחה, היכולת לגייס תמיכה עתידית, היכולת למשוך תקשורת, ויצירת תקדימים. כמו כן, זוהו מספר דילמות אסטרטגיות וניתנה המלצה להכוונה הפילנתרופית. (תמיכה ביוזמות הפונות לציבור הרחב על פני פנייה למקבלי ההחלטות, תעדוף אקטיביזם על פני מחקר מדעי, שיתוף פעולה אזורי על פני ארצי וכו').

בעקבות המלצות המחקר, הוקמה בשנת 1997 קרן של"י (שורשים לסביבה ירוקה), קרן למען פעילות מקומית, המספקת עד היום תמיכה לארגונים מקומיים. בנוסף קרנות רבות הצטרפו ליצירת "הקרן לסביבה ירוקה", אשר פועלת יותר מעשור ממשרדי קרן קרב בירושלים.

בשנת 2000 הוכן סקר נוסף על ידי אור קרסין, אשר באותם ימים שימשה מנכ"לית חיים וסביבה, ארגון הגג של ארגוני איכות הסביבה (קרסין 2001). מטרת הסקר היו לבחון את פעילות הארגונים ודרכי הפעולה שלהן. מתוך 100 ארגונים שנחשבו קיימים בפועל, השיבו לסקר 51 ארגונים. הממצאים הראו תמונה מאוד אופטימית, של תנועה הגדלה במהירות. (הדו"ח הציג על הרחבת ארגון חיים וסביבה ממספר של 24 ארגונים חברים בשנת 1995 ל-70 ארגונים חמש שנים מאוחר יותר, עם וועד מנהל של 24 ארגונים). המחקר הציג ארגונים חדשים רבים, רמת מקצועיות משתפרת, והמשך הגברת המודעות הסביבתית בקרב הציבור הישראלי.

ארגונים מאוד צעירים, שהוקמו מאז 1990 היוו את הרוב הגדול של ארגוני הסביבה בשנת 2000. מעט מאוד ארגונים תפקדו ללא תקציב כלל, אף על פי שרבים מהארגונים נחשבו עד אז ל"עניים" במושגי זמינות משאבים כספיים. מרבית הארגונים דיווחו שהתקציב שלהם התקבל ברובו מדמי חבר, כאשר קרנות בישראל מהוות מקור מימון שני בגודלו ולאחריהן קרנות בינלאומיות שכבר נהיו למקור תמיכה כספית משמעותי. לא ניתן לכמת את מקורות ההכנסה היחסיים, שכן המחקר לא בדק את החלק היחסי של כל מקור הכנסה. המחקר חילק את הארגונים לקטגוריות לפי הסיבות להקמתם. לדוגמה: ארגונים אשר הוקמו לטפל בבעיה מקומית, ארגונים אשר הוקמו לטפל בנושאים ארציים, וארגונים אחרים, למשל כאלה שקמו על מנת לטפל בנושאים סביבתיים חוצי גבולות בשיתוף עם ארגונים ופעילויות ממדינות ערביות שכנות.

לפני עשור, רוב רובם של הקמפיינים שנערכו על ידי ארגוני הסביבה המקומיים שמו דגש על שימור השטחים הפתוחים. גם נושאים חוצי גבולות החלו לתפוס את תשומת הלב הציבורית באותם ימים. מתוך מגוון של נושאים סביבתיים, תחומים שנחשבו "לא מטופלים" על ידי הארגונים היו זיהום רעש, מיחזור (מלבד אט"ד שכן התייחסה לנושא), אנרגיה מתחדשת והפחתת גזי החממה.

באותו סקר של 2001 זוהו מגמות רבות בקרב הארגונים אשר נמצאו מקבילות לתהליכים בינלאומיים בחברה האזרחית הירוקה, מבין מגמות אלו ניתן לציין:

- פריחת הארגונים המקומיים בקהילות רבות בישראל;
- התמקצעות הארגונים, בעיקר בזכות תרומתה של אדם טבע ודין;
- היווצרותן של קואליציות אזוריות בין ארגוני סביבה, העוסקות במרחב הגיאוגרפי ובנושאים משותפים;
- שיתוף פעולה עם מומחים מהאקדמיה ואוניברסיטאות;
- ביקוש גובר לייצוג ארגוני הסביבה בוועדות ממשלה ובמוקדי קבלת החלטות;
- כניסת הנושאים הסביבתיים לזירה הפוליטית, בעיקר ברמה המקומית, עם הישגים מרשימים של המפלגה הירוקה המקומית הראשונה בחיפה.

באשר למגמות בינלאומיות אחרות, בהן התנועה הסביבתית בישראל עדיין לא השתלבה באופן מובהק, כמו למשל:

- שיתוף פעולה גובר עם התעשייה;
- שיתוף פעולה עם ארגוני סביבה בינלאומיים;
- מעורבות ערה בקידום אכיפה.

מאז המחקר של קרסין בשנת 2001, לא נערך מחקר שיטתי אודות התנועה הסביבתית בישראל. אולם, נערכו מספר מחקרים וניתוחים של נושאים ותחומים ספציפיים בתוך התנועה הסביבתית. חלקם לא הגיעו לדפוס.

למשל, בשנת 2005 במסגרת עבודת מחקר לתזה באוניברסיטת חיפה, בחנה מרגנית אופיר-גוטלר יוזמות מקומיות (Grassroots) סביבתיות בישראל והתרומה היחסית שלהן למאמץ הסביבתי. "יוזמות שורש" סביבתיות מוגדרות כפעולות לא רשמיות שעד כה לא תועדו. המחקר התבסס על ארגונים אשר הגישו בקשה למימון מקרן של"י בין השנים 2001-1997. קרן של"י מעניקה סכומים צנועים בעיקר לפרויקטים וקמפיינים אקטיביסטים מקומיים ברמה שאינה עולה על 20,000 שקלים. המחקר בחן האם התנועה הסביבתית מתפקדת כתנועה חדשה, כמיטב המסורת של ארגונים חברתיים מערביים אשר קמו כחלק מאקטיביזם פוליטי בשנות ה-60 וה-70 של המאה העשרים. אפיונים של ארגונים כאלה כוללים "פעולה ישירה לא אלימה", "אי ציות לחוק" וכו'.

מחקרה של גוטלר מצא הטרוגניות רבה בקרב האקטיביזם הסביבתי, למרות מעורבות נמוכה יחסית של אוכלוסיות אשר חשופות יותר למפגעים סביבתיים. לדוגמה, המחקר מתאר מעורבות נמוכה יחסית של האוכלוסייה הערבית: 15% מהיוזמות הן ערביות כאשר אוכלוסייה זו מהווה 19% מכלל האוכלוסייה בארץ. עם זאת, בניגוד למסקנה של גוטלר, בהתחשב במעמד הסוציו-אקונומי הנמוך יחסית, ניתן לטעון שדווקא רמת המעורבות של ערביי ישראל הייתה גבוהה יחסית. מספר הארגונים המושגים על שיתופי הפעולה בין יהודים וערבים נחשב אז לשולי, כמו גם יוזמות הכוללות קואליציות. המחקר גם מצביע על עלייה תלולה בתחילת פעילות של ארגונים בשנות ה-90, המקבילה להופעת ארגוני סביבה ממוסדים רבים. כמחצית מהפעילויות המתועדות כללו עמותות רשומות, חלקם וועדי שכונות, קבוצות חברים וכו'. צורות הפעילות נחשבו לרוב כ"קונבנציונליות" באופיין ללא ייצוג לפרספריה גיאוגרפית רחבה.

המחקר טען שביחס לתנועה הסביבתית באירופה, ארה"ב ואוסטרליה, התנועה הסביבתית בישראל היא תנועה מתונה ושמרנית. זוהי תנועה שבה מרבית הפעילים מתונים, ופועלים בצורה ממוסדת ובעיקר למטרת ניצחון מקומי ולא למטרת טרנספורמציה חברתית. כמו כן, על פי הממצאים, המחקר טוען שאין ליוזמות השורש תרומה ישירה להתהוותה של התנועה הסביבתית בישראל.

מחקר מעניין נוסף הבוחן מקרה בוחן של התנועה הסביבתית נערך על ידי מייזליש (2005) עבור מכון ירושלים לחקר ישראל. המחקר מתעד את המחאה נגד סלילת כביש חוצה ישראל. אמנם אמצעים משפטיים כנגד הכביש ננקטו עוד לפני שנת 1996, אך המחקר סקר את המאבק שהסעיר את הקהילה הסביבתית בין השנים 2002-1997. יש הטוענים שבמהלך מאבק זה, התרחשה מרבית הפעילות האקטיביסטית הסביבתית "הרדיקלית" בישראל עד היום. הקמפיין היה מאוד מתוקשר וכלל שיתופי פעולה רבים בין ארגונים ומספר רב מאוד של פעולות וטקטיקות. הקמפיין לא הצליח והכביש נסלל. לאחר המאבק הסיקו מסקנות ולמדו רבות ממיפוי השחקנים בתפקידים השונים, המוטיבציה והפעולות שלהם.

ליקויים רבים זהו במאבק, ראשון היה הכניסה המאוחרת למחאה - רק לאחר שהכביש אושר על ידי הוועדה לתכנון ובניה והתמודד עם תביעה משפטית בבית משפט העליון. המחסור בגוף מתאם בין הארגונים הוביל לחוסר יעילות ולעיתים לאי סדר כללי. יתר על כן, היעדר תכנית פעולה לטווח הארוך היה מורגש. פעולות המחאה הרבות והיוזמות הספונטניות פעמים רבות לא תוזמו והיו חסרות השפעה. המחאה הייתה מאופיינת בחוסר מקצועיות ורמת הארגון הפנימי ושיתופי הפעולה היו לא מספקים. מייזליש ציינה את האופי הבעייתי של הקמפיין שבו רבים מהמארגנים לא האמינו בסיכוי הצלחתו.

אמנם לכאורה הקמפיין לא צלח, אולם לזכות המאבק רשומים היום מספר הישגים נכבדים. נושא התחבורה הציבורית קיבל דחיפה ותקצוב גדול מהמדינה והשיח הסביבתי הפך להיות נפוץ יותר ועלה למודעות הציבורית. ארגונים חדשים צמחו או התחדשו, ומגמת ההתמקצעות עלתה. שיתופי פעולה התרחבו וצורות חדשות של קואליציות נוצרו (לדוגמה בין ארגונים סביבתיים ומעוטי יכולת במגזר הערבי ובראש העין). חלק נכבד מהמנהיגים בארגוני סביבה כיום "התבשלו" במסגרת הקמפיין נגד כביש 6.

מחקר מעניין נוסף, העוסק בחקר סכסוכים סביבתיים בישראל, בוצע על ידי צמד חוקרות מאוניברסיטת חיפה, דבורה שמואלי ומיכל בן גל (2005). הן בחנו את תהליך קבלת ההחלטות של קבוצות אינטרס שונות והציבור המיוצג על ידן. שאלונים אשר הושלמו על ידי מייצגי קבוצות האינטרס השונות הראו שמרבית הקבוצות רואות עצמן כמייצגות ציבור רחב יותר, והדיון הוא בעצם בשאלה מהו "האינטרס הציבורי". הארגונים הירוקים רואים

עצמם כמייצגים את הציבור הרחב. רשויות מקומיות רואות עצמן מייצגות את הקהילה המקומית והרשויות הארציות - את כלל הציבור. אבחנה חשובה נוספת נובעת מכך שהארגונים הירוקים רואים עצמם כמייצגים גם של הדורות הבאים. השימוש בביטוי 'סכסוך' בהקשר זה נובע מהדרישה של הארגונים הירוקים להרחיב את שיתוף הציבור בקבלת ההחלטות.

עבודת הדוקטורט של יונה סוסנר (2009) מציגה ניתוח מעניין של המאבק הציבורי שנערך לשימור עמק פרי-הר, "עמק הצבאים" בירושלים. המאבק כלל פעילות רבה במהלך שנות ה-90 על ידי פעילים מקומיים מהשכונות המקיפות את העמק ובהתמקדות במיוחד בשכונת הקטמונים בירושלים. ל"קטמונים" היסטוריה ארוכה של אקטיביזם, אולם עד אז המאבקים היו למען צדק חברתי והעצמה, בשל האחוז הגבוה של תושבי בני עדות המזרח. המחקר בוחן את יכולתה של התנועה הסביבתית לשלב במאבקה קבוצות חלשות חברתית, בעלות ידע ומודעות סביבתית נמוכה. המחקר בדק האם שיתופיות זו יכולה להתרחב, לאור הניסיון החיובי אשר הצליח להציל את עמק פרי-הר מפיתוח לטובת התושבים בשכונות הסמוכות והציבור בכלל. המחקר גילה קשר בין הקמפיין הסביבתי לבין זהות השכונות, אשר תרם ליעילות המחאה מצד התושבים. ובכל זאת, מאוחר יותר, השיתוף המועט יחסית של תושבי הקטמונים בתכנון העמק הציף את הפערים מחדש. בזמן שהתנועה הסביבתית מנסה להיפטר מהסטיגמה של קבוצת עלית אשכנזית, מדגיש המחקר את הפוטנציאל והמגבלות של קואליציה סביבתית מורחבת בשיתוף עם ארגונים ופעילים חברתיים.

מחקר נוסף ומעניין במיוחד בחן את האג'נדה הסביבתית הרחבה של התנועה הסביבתית, במסגרת עבודת התזה של שחר שדה (אוניברסיטת תל אביב 2007). המחקר בחן את "שתיקת" ארגוני הסביבה סביב הקמת גדר ההפרדה בין ישראל לגדה המערבית. הקמת הגדר איימה להוות מחסום אקולוגי היוצר פרגמנטציה בין בתי גידול ולטווה הרחוק יזיק מאוד לחיות הבר בישראל. אולם הגדר גם איימה לפגוע באיכות חייהם של אנשים רבים, בעיקר בקרב האוכלוסייה הפלסטינאית. המחקר בדק את פוטנציאל העלאת נושא הצדק הסביבתי לסדר היום, ובבחינה השאלה מדוע כמעט לא נשמע קולם של הארגונים הסביבתיים לגבי איום זה.

ההסבר הנפוץ ביותר ל"שתיקת הארגונים" נעוץ בפחד מפוליטיזציה, המלווה בחשש מאבדן הפופולריות. הסברים נוספים כוללים את ההרגשה שהנושא כבר טופל על ידי ארגונים חברתיים אחרים, סדרי עדיפויות פנים-ארגוניים, בעיות מבניות ותלות במימון ממשלתי. בסיכומי של דבר, המחקר מצביע על כך שהתנועה הסביבתית נמצאת בעיצומו של תהליך גיבוש זהות חדשה, וייתכן שבסופו יוכל להתערבות רבה יותר בנושאי צדק סביבתי. אולם, כאשר מתעוררים שיקולים ביטחוניים משמעותיים, השימוש בדיון הסביבתי על מנת לתקוף אותם עדיין שנוי במחלוקת.

ברי שהתנועה הסביבתית בישראל היא בעלת נוכחות והשפעה, כך שישנה חשיבות לבחון אותה גם באופן אקדמי. המחקר הנוכחי מציג תמונת מצב עדכנית לתנועה הסביבתית העומדת מול האתגרים הרבים של שנת 2011 ואילך.

התנועה הסביבתית בישראל:

מגמות, צרכים ופוטנציאל

חלק 3: שיטות מחקר

שלב 1: גיבוש רשימת הארגונים

השלב הראשון של המחקר כלל הגדרה וזיהוי של הארגונים המתאימים להשתתף בסקר. במהלך חודשי הקיץ של 2010 גובשה רשימה של ארגוני הסביבה בישראל שעומדים בקריטריונים להשתתפות בסקר. כל הארגונים שרשומים ברשם העמותות כעוסקים באיכות הסביבה או אקולוגיה אוגדו תחת רשימה אחת, לצד ארגונים נוספים או יוזמות שזוהו כסביבתיים. הרשימה הראשונית שגובשה הועברה לקבלת משוב מפעילים ומומחים בתחום. ראוייה לציון העזרה והתמיכה של ארגון 'חיים וסביבה', ארגון הגג של ארגוני הסביבה בישראל, אשר שימש כמרכז ושותף לשלב זה של המחקר, וסייע בזיהוי והגדרה של מספר קבוצות סביבתיות ויוזמות חשובות.

אמנם רשימת ארגוני הסביבה הושלמה בסוף אוגוסט 2010, אך נותרה דינמית: מחד, היא ממשיכה להתרחב כאשר מזוהות יוזמות חדשות ו/או ארגונים נוספים. מאידך נמצא כי חלק מן הארגונים ברשימה, אשר בעבר היו נמרצים ויעילים, אינם פעילים כיום בשום דרך משמעותית. הסיבות להפסקת הפעילות הן ככל הנראה מגוונות - החל מהשגת פתרון לבעיה שהעסיקה את הארגון, עייפות / הזדקנות הפעילים או קיומם של ארגונים העוסקים בתחום דומה אשר היוו תחליף. ארגונים כאלה הועברו מרשימת הארגונים הפעילים לרשימת ארגונים לא-פעילים שלא נסקרה. הרשימה שהתגבשה מעידה כי לצד גידול במספר הארגונים, קיימת גם שחיקה בין הקבוצות הסביבתיות, בעיקר ברמה המקומית. להלן רשימה חלקית של ארגונים סביבתיים שפעלו בעבר וכעת מוגדרים כלא פעילים:

- אקונט ישראל
- הועד לשימור ופיתוח אם המושבות
- הפורום למען תחבורה ציבורית
- ועד שכונת עין גנים קרית מוצקין
- זכרון חופשית לאיכות הסביבה
- חבצלת לאיכות הסביבה
- מים חיים בגליל
- עמותה למען חינוך לאיכות סביבה בקרית טבעון
- עמותת גני חברון בפתח תקווה
- עמותת הירוקים

- עמותת ירוק בגליל
- ביו אדריכלות סביבתית בישראל
- אתר האינטרנט הגל הירוק
- תכל"ס - תושבי כרמיאל למען הסביבה

שלב 2: סקירת ספרות

השלב השני כלל סקירת ספרות בנושא אקטיביזם סביבתי בישראל. נבדקו כלי המחקר והתוצאות של המחקרים הסביבתיים הקודמים. מחקרים רלוונטיים אותרו (בעיקר עבודות מחקר לתואר שני) וסוכמו. תוצאות המחקרים הללו סוכמו והוצגו בחלק השני של מחקר זה.

שלב 3: עיצוב כלי המחקר

השלב השלישי כלל את הכנת כלי המחקר (שאלון) לאיסוף המידע מארגוני הסביבה, כולל מאפייני עבודתם ועמדותיהם. חלק זה לקח יותר זמן מהמתוכנן בשל האתגרים הרבים בגיבוש שאלון מקיף, אמין, ואיכותי. האתגרים כללו בין היתר את המגוון הרחב של דעות והצעות שהתקבלו מהוועדה המייעצת וממומחים אחרים, מספר הגרסאות הרב שהוכנו ועודכנו, והיבטים טכניים בהתאמת שאלון מורכב שכזה לגרסה אינטרנטית מקוונת. הנוסח הראשוני של השאלון הוכן על ידי צוות המחקר בהתייעצות עם נציג JMG, ג'ון קראקנל, בהתבסס על ניסיונו העשיר במחקרים בינלאומיים קודמים (Williams, 2009). טיוטת השאלון שהוכנה כללה גם מספר שאלות שהופיעו בסקרים של 1996 ו-2001 כדי לאפשר מעקב מדויק יותר אחר שינויים ומגמות מאז הסקרים הקודמים.

נוסח ראשוני של השאלון הועבר לחברי הוועדה המייעצת של הפרויקט. הוועדה המייעצת מורכבת ממובילי ארגונים, מומחים, ונציגי הקרנות שתומכות בפעילות סביבתית. טבלה 1 מציגה את רשימת חברי הוועדה. הוועדה התכנסה לפגישה ראשונה באוגוסט 2010 וחבריה הציעו נושאים לבדיקה מחודשת. התקבלו גם הערות משמעותיות מחברי הוועדה שלא יכלו להתייצב לפגישה.

השינויים הרבים והתוספות לשאלון כתוצאה מהפגישה של הוועדה המייעצת דרשו קיומו של מפגש נוסף בחודש ספטמבר, על מנת לעבור על הגרסה המעודכנת והרחבה של השאלון. לפני הפגישה נערכו מספר פיילוטס של השאלון בגרסתו העדכנית: השאלון הועבר למספר ארגוני סביבה שהתבקשו למלא את השאלון ולבחון את בהירותו ומשך הזמן הנדרש לענות עליו. גם לאחר שלב זה, עבר השאלון עיבוד ועדכון נוסף לאור הערותיהם של חברי הוועדה.

טבלה 1: פרויקט מיפוי התנועה הסביבתית - חברי הוועדה המייעצת

ליאורה אמיתי, מנהלת, אזרחים למען הסביבה
עו"ד קרן הלפרין, ראש תחום קהילה וסביבה, אדם טבע ודין
סיגל יניב, מנהלת, הקרן לסביבה ירוקה
נאור ירושלמי, מנכ"ל, חיים וסביבה
רן לוי, מנהל תוכנית הסביבה, קרן יד הנדיב
ד"ר אור קרסין, מרצה, מכללת ספיר (לשעבר מנכ"ל חיים וסביבה)
ד"ר אריה רותם, מנכ"ל, חברת TRI רותם מחקר ואבחון שיווקי בע"מ
ד"ר איילון שוורץ, מנכ"ל, מרכז השל (לשעבר יו"ר חיים וסביבה)

בליווי צמוד של ד"ר אריה רותם, אחד מעורכי הסקרים המובילים בישראל ומומחה אקדמי לעיצוב סקרים ויישומם, השאלון עובד והוכנסו בו שיפורים ועדכונים טכניים על מנת למנוע תשובות מוטות, תשובות כפולות וכו'. לאחר אישור הנוסח הסופי של השאלון על ידי חברי הוועדה המייעצת, הומר השאלון לגרסה מקוונת והוצב בקישור אינטרנט (ישירות לאתר חברת TRI או דרך אתר האינטרנט של ארגון חיים וסביבה) כדי לאפשר גישה קלה, אינטראקטיבית ויעילה יותר עבור ממלאי השאלון. בכל תהליך העלאת השאלון לאינטרנט ואיתור בעיות

במענה האלקטרוני נדרשה עבודה לא מועטה מול חברת הסקרים, כדי להבטיח שכל משתתף יוכל למלא את חלקי השאלון ולשמור את תשובותיו "און ליין" בכל עת.

הנוסח הסופי של השאלון כולל 68 שאלות, המחולקות ל-39 עמודי אינטרנט ב-15 פרקים. זהו שאלון מקיף וארוך למדי בסטנדרטים מקצועיים. זמן המענה על השאלון נע בין שעה לשעתיים, בהתאם לקצב המשיב/ה ומורכבות הארגון עליו מדווח.

משיבים וקצב התשובות:

בספטמבר 2010, השאלון הופץ בדוא"ל לכל הארגונים שזוהו בשלב 1 של המחקר. בתחילה התאפיין קצב מילוי השאלון באיטיות, ונדרש מעקב טלפוני אחר המשיבים כדי לעודד אותם למלא ו/או להשלים את השאלון. נכון לזמן כתיבת דו"ח זה, 97 ארגונים ענו על השאלון (n=97), חלקם באופן חלקי בלבד. נראה ששמונה ארגונים נוספים ימלאו את השאלון במלואו בתקופה הקרובה. כל ארגון שמילא נתונים בסיסיים על מאפייני הארגון הוגדר כמשיב, גם אם השאלון לא מולא בשלמותו. רשימת הארגונים מפורטת בטבלה 2.

טבלה 2: משתתפים במחקר: ארגונים ארציים ומקומיים (n=97)

ארגוני סביבה	
אגודת הגליל	אדם וים
אדם טבע ודין	אוויר לנשימה
אזרחים למען הסביבה בגליל (אל"ס)	אחל"ה, איכות חיים לתושבי השרון
איכות הסביבה והחיים בפתח תקווה	אקו אושן
אקוויק- שנה הרגלים שנה אקלים	אקולנוע
ארגון הפרמקלצ'ר הישראלי	ארץ כרמל
ארץ ללא בדל	באר-שבע ירוקה
בוסתן	במקום - מתכננים למען זכויות תכנון
בשביל עדולם	האגוד הישראלית של אדריכלי נוף
האגודה הישראלית לאקולוגיה ומדעי הסביבה	האגודה לצדק סביבתי בישראל
הועד להצלת חוף פלמחים	הועד להצלת חופי הקריות
הועד למען רחוב הנביאים	החברה להגנת הטבע
הירוקים של חיפה	המועצה הישראלית לבניה ירוקה
המועצה הציבורית למניעת רעש וזיהום אוויר (מלר"ז)	המועצה לישראל יפה
המועצה לפיתוח מקיים כפר סבא	המרכז הבינלאומי לצפרות אילת
המרכז לקיימות שכונתית (תור המדבר)	המשולש הירוק
הסביבה - אגודה ישראלית לשמירת הסביבה	העמותה הישראלית לייזום בנייה ירוקה ובת קיימא
העמותה להצלת עמק ססגון	העמותה לכלכלה בת קיימא
העמותה למען איכות סביבה וחיים בנהריה ובגליל המערבי	העמותה לשימור קסמי טבע ונוף בקריית שמונה
הפורום הירוק, החברה להגנת הטבע, קהילת ת"א והסביבה	הפורום הישראלי לאומנות אקולוגית
הפורום הישראלי לאנרגיה	הפורום הסביבתי מדרשת בן גוריון
הפורום הציבורי לאיכות הסביבה באשדוד	הפורום לסלולאריות שפויה
הפרדס - עמותה לפיתוח קהילתי בדרום תל אביב	הקואליציה לבריאות הציבור
התא הירוק - עכו	ועד פעילים אלעד
ורטיגו עמותה למחול	חיים וסביבה
חממה אקולוגית עין שמר	חרדים לסביבה
טבע נקי	טבע עברי
ירוק עכשיו	ירושלים בת-קיימא
יש מאין - חווה אקולוגית-חקלאית-חינוכית	ישראל בשביל אופניים - עמותה למען תחבורת אופנים בישראל
ארגוני סביבה (המשך)	

כחול וירוק עמותה לאיכות סביבה בחוף הכרמל	לטם - לימודי טבע משולבים
לינק לאיכות הסביבה	מגמה ירוקה
מועדון אופניים רוכבי שמשון	מחמל"י
מכון דש"א	מכון הערבה ללימודי הסביבה
מרחב - התנועה לעירוניות מתחדשת בישראל	מרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית
מרכז ישראלי פלסטינאי למחקר ואינפורמציה	מתישבים עם הסביבה
נגב בר קיימא	נגה - עמותה להגנת הסביבה בסח'נין
סביבה בריאה בערבה	סביבה ישראל - מפעלים חינוכיים וקהילתיים
עמותת הלב"ב	עמותת הסביבה מדבר וים אילת
עמותת התנועה הירוקה	עמותת התקווה - אלאמל
עמותת חוגי הסיירות של הקק"ל	עמותת קשת
עמקים ומרחבים	פורום גבעות הכורכר
פורום ציבורי כרמל	צל התמר
צלול	קבוצת הקשר ערד- מדבר יהודה
קרן הקיימת לישראל	קיאק פור אול זבולון
רמות למען הסביבה	רהט ירוקה
שומרה לסביבה טובה	רשת ערים בריאות בישראל
תכל בצדק	שומרי הגן
תחבורה היום ומחר	תושבים נגד מכרה הפוספטים בשדה בריר
	תירות אקולוגית ובת קיימא ישראל

שלב 4: ראיונות עומק

בשלב הרביעי של המחקר קיים צוות המחקר ראיונות עומק עם 33 אנשי מפתח בתנועה הסביבתית: הראיונות כללו מנהיגים בהווה ובעבר בתנועה הסביבתית, נציגי תעשייה וממשל, אנשי אקדמיה המתמחים בתחום התנועה הסביבתית, יועצים בעלי תוכנות על התנועה הסביבתית בישראל, ושר לשעבר להגנת הסביבה. הראיונות היו מובנים חלקית ונמשכו כשעה עד שעתיים. שאלות בסיסיות הותאמו למומחיות הספציפית של כל מראיין וכן על פי מהלך הראיון. ראיונות אלה הוקלטו ולאחר מכן הוקלדו. למראיינים ניתנה הבחירה לענות שלא לציטוט, עת הופסקה ההקלטה וההערות נשמרו באנונימיות. טבלה 3 כוללת את כל המראיינים של שלב זה במחקר.

טבלה 3: רשימת המראיינים למחקר (לפי סדר הא"ב)

עו"ד ציפי איסר איציק, לשעבר מנכ"ל אדם טבע ודין
עזריה אלון, מייסד החברה להגנת הטבע
גדעון בצלאל, כחול וירוק
בלהה גבעון, מנהלת, נגב בר-קיימא
נועם גולדשטיין, מפעלי ים המלח
ד"ר באסל גטאס, תוכנית תכל
שמואל גלבהרט, הירוקים של חיפה
אבי דבוש, רכז סביבה וחברה, שתי"ל
פרופ' תמר דיין, אוניברסיטת תל אביב, יו"ר יוצא, החברה להגנת הטבע
עו"ד קרן הלפרין, אדם טבע ודין
ד"ר מיקי הרן, לשעבר מנכ"לית המשרד לאיכות הסביבה
ד"ר מרטין וייל, מנכ"ל קרן ברכה

טבלה 3: רשימת המראיינים למחקר (המשך)

יוסי זיו, לשעבר מנכ"ל המועצה האזורית רמת חובב
דב חנין, חבר כנסת, חד"ש
ד"ר חוסיין טרבייה, איגוד ערים לאיכות הסביבה סחנין
סיגל יניב, מנהלת, הקרן לסביבה ירוקה
גיל יעקב, מנהל, מגמה ירוקה
נאור ירושלמי, מנכ"ל, חיים וסביבה
אביב לביא, עיתונאי סביבתי, מעריב, ערוץ 2, גלי צה"ל
רן לוי, מנהל תוכנית הסביבה, קרן יד הנדיב
רחל ליאל, מנכ"לית, הקרן החדשה בישראל
ענת מוסנקו, מנהלת תחום אחריות סביבתית, ארגון מעלה
אחמד עמרני, מייסד ומנכ"ל, רהט הירוקה
רונית פיסו, מנכ"לית, הקואליציה לבריאות הציבור
ניר פפאי, מנהל אגף שימור סביבה וטבע, החברה להגנת הטבע
נעמי צור, סגנית ראש עיריית ירושלים, לשעבר יו"ר ירושלים בת קיימא
פרופ' דני רבינוביץ', אוניברסיטת תל אביב
אורלי רונן, סמנכ"ל, מרכז השל
צפריר רינת, עיתונאי סביבתי, הארץ
יואב שגיא, ראש מכון דש"א, החברה להגנת הטבע
אלונה שפר קארו מנכ"לית, המשרד להגנת הסביבה
ד"ר איילון שוורץ, מנכ"ל, מרכז השל
יוסי שריד, לשעבר השר לאיכות הסביבה, הקרן לסביבה ירוקה

שלב 5: שימועים

במהלך חודש דצמבר 2010 הוכן דו"ח הביניים. הדו"ח הופץ והוצג במהלך החודשים ינואר ופברואר 2011 בארבעה "שימועים" אשר התקיימו בתל-אביב, ירושלים, באר שבע ושפרעם. כ-35 נציגים של ארגונים שונים וקרנות השתתפו בשימועים והגיבו על ממצאי דו"ח הביניים.

עם סיום איסוף הנתונים בוצע ניתוח סטטיסטי של המידע שעלה מן השאלונים ואלה הוספו לממצאי דו"ח הביניים. כמו כן נבנה אתר אינטרנט ובו נתוני ארגוני הסביבה ותשובותיהם לשאלון. הדו"ח הסופי הנוכחי מכיל סיכום של עיקרי הממצאים מן המחקר, ומציג את התוצאות בעזרת תיאורים גרפיים וסטטיסטיים והמלצות בדבר צעדים נחוצים לחיזוק התנועה הסביבתית בשנים הקרובות. המסקנות וההמלצות שנעשו על ידי צוות המחקר הן תוצר עבודת המחקר שצוין לעיל לרבות הסקירה הספרותית, ראיונות העומק הרבים, המשוב שהושמע במהלך השימועים ברחבי הארץ והתוצאות הכמותיות מן הסקר עצמו.

התנועה הסביבתית בישראל: מגמות, צרכים ופוטנציאל

חלק 4: ממצאים

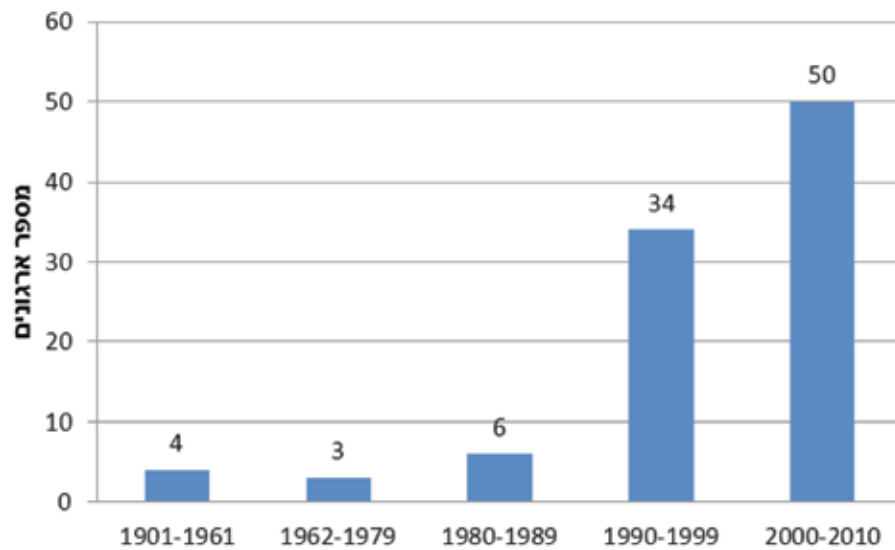
1. התנועה הסביבתית בישראל: מאפיינים ארגוניים

גיל הארגונים: התנועה הסביבתית בישראל היא קהילה דינאמית בעלת יוזמות חדשות, אשר באופן מתמיד נוכטים בה ארגונים ומרחיבים את הפסיפס הקיים. הרבה ארגונים שעסקו בנושאים סביבתיים קמו ונפלו בין 1948-1990. לעומת הדלילות במספר ארגוני הסביבה עד 1990, גל של ארגוני סביבה חדשים החל לצמוח בראשית שנות ה-90, תנופה שלמעשה ממשיכה עד היום. מגמות אלו באות לידי ביטוי גם במחקר שלהלן.

שנת הקמה: תרשים 1 מראה מספר מינימלי של ארגונים אשר פעלו לפני שנת 1990. בשנה זו ארגון הגג חיים וסביבה כלל פחות מ-25 ארגונים חברים, כשעבור רובם אג'נדה סביבתית לא הייתה המטרה העיקרית של הארגון (דוגמא ארגון רוטרי ישראל, הדסה). מאז נצפתה מגמת גידול מתמדת. כיום חברים בארגון חיים וסביבה יותר מ-100 ארגונים.

באופן אינטואיטיבי, מרבית המרואיינים במחקר הצביעו על שיא התפתחות וצמיחה של ארגונים ירוקים במשך שנות ה-1990 ומאז ציירו ירידה הדרגתית בעשור שאחריו. אולם תרשים 1 מראה תמונה הפוכה. המחקר של קרסין בשנת 2001 הציג גידול במספר הארגונים והמגמה הזו ממשיכה. בפועל, 46% מהארגונים בישראל הוקמו בעשור האחרון.

תרשים 1: ארגוני סביבה לפי שנת הקמה (n=97)

מעמד משפטי: מרבית הארגונים הסביבתיים רשומים ברשם העמותות כמלכ"ר או כעמותה (82%). חלקם נהנים מפטור מתשלום מיסים בשל היותם מוכרים כמוסד ציבורי לפי סעיף 46א' למס הכנסה.

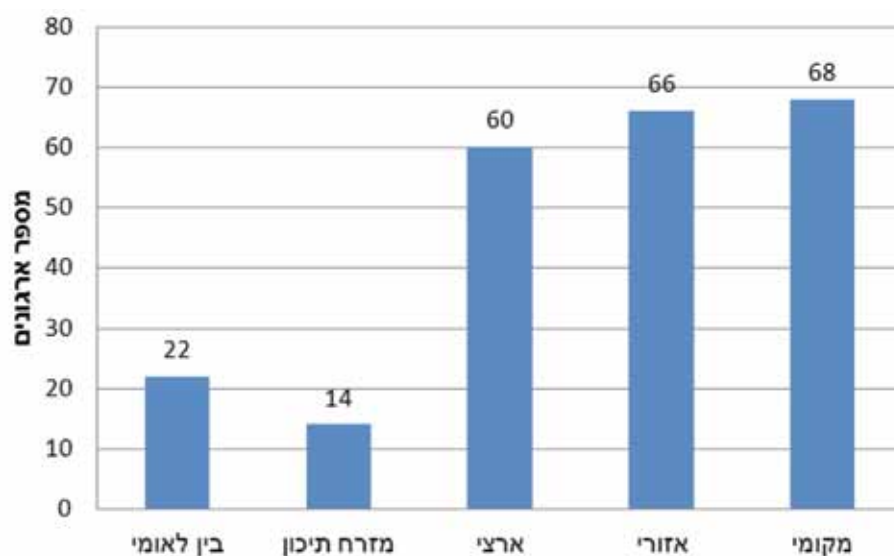
סיבות להקמה: התפיסה הרווחת היא שמרבית הארגונים הוקמו כתגובה ישירה למשבר סביבתי ספציפי. לדוגמה, הסיפור המפורסם על הקמת החברה להגנת הטבע במהלך המאבק נגד ייבוש החולה. למעשה, אישור התוכניות לייבוש החולה ותחילת עבודות הייבוש קרו עוד קודם לקיום הפגישה הראשונה אשר דנה בהקמת החברה במכללת אורנים בשנת 1954. שני המקימים, עזריה אלון ואמוץ זהבי, הסבירו שדווקא הכישלון בהצלת אגם החולה הוא זה ששכנע אותם בדיעבד בנחיצות הקמתו של ארגון פרו-אקטיבי שיפעל כנגד כוונות פיתוח המאיימות לפגוע בטבע.

דינאמיקה דומה באה לידי ביטוי גם היום בקרב חברי הקהילה הסביבתית בישראל. כתגובה לשאלה "מהי סיבת הקמת הארגון?" כ-45% מהמשיבים תיארו כי ארגונם הוקם כתגובה לבעיה ספציפית ("ריאקטיבי"). מרבית הנשאלים (55%), לעומת זאת, אישרו שארגונם הוקם כמאמץ קולקטיבי לקידום רעיון או מתוך רצון לקיים פעילויות סביבתיות במסגרת ארגונית ממוסדת ("פרואקטיבי"). ניכר שהציטוט המפורסם של האנתרופולוגית מרגרט מיד בנוגע לחברה האזרחית ש"אין לפקפק ביכולתה של קבוצת אזרחים קטנה, דעתנית ומסורה לשנות את העולם" - נכון גם בהקשר הישראלי. אכן, כ-95% מהארגונים תיארו את הקמת הארגון כיוזמה של אדם או קבוצה מצומצמת.

זירת פעילות עיקרית: נתון מעט מפתיע, כפי שעולה מנתוני הסקר, מצביע על כך שקיים יחס של 1:2 בין ארגונים ארציים ומקומיים, למרות שבפועל היינו מצפים למספר רב יותר של יוזמות מקומיות למול מספר הארגונים הארציים. את הנתון הזה ניתן להסביר כנטייה של ארגונים בישראל להרגיש חלק מאתגרים לאומיים. יתרה מכך, הנתון משקף באופן מובהק דינאמיקה מוכרת בישראל: המיקרו משול למאקרו. בעיה מקומית היא בעצם בעיה לאומית. לדוגמה היעלמות האלמוגים במפרץ אילת אינה בעיה מקומית בלבד, אלא לאומית, כמו גם מאמץ הארגונים למנוע בנייה והרחבת העיר ירושלים מערבה להרי יהודה שהיא בעיה לאומית.

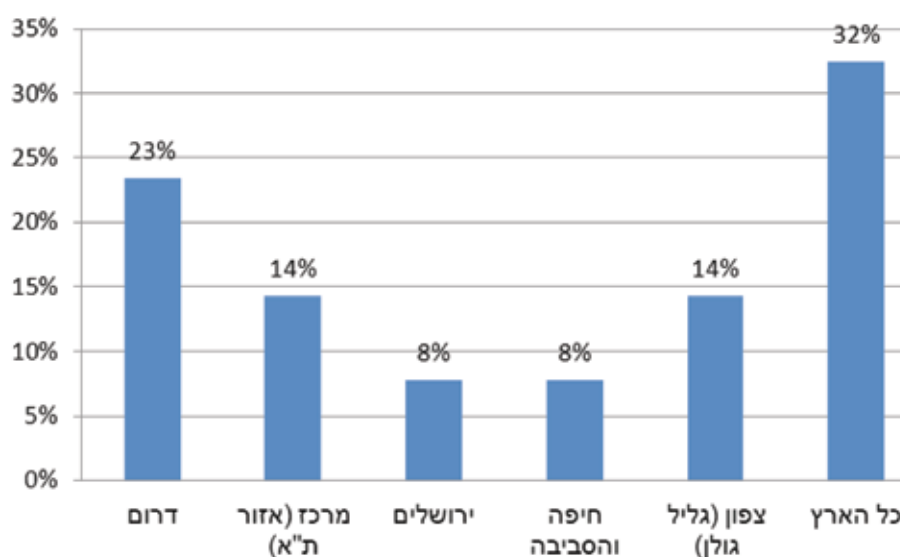
כשנשאלו על זירת הפעילות, ארגונים רבים ראו את עצמם כפועלים ביותר מזירה אחת: 53% מהארגונים ראו את עצמם כפעילים ברמה ארצית או אזורית בתוך ישראל, ורק 40% דיווחו כי הם פועלים ברמה המקומית. תרשים 2 מראה שרק 5% מהארגונים מגדירים עצמם בינלאומיים, ואפילו פחות הגדירו עצמם כפועלים במזרח התיכון: ארגונים כידידי כדור הארץ המזרח התיכון, אגודת הגליל, ומכון הערבה ללימודי הסביבה.

תרשים 2: ארגוני סביבה לפי זירת פעילות עיקרית (n=83)

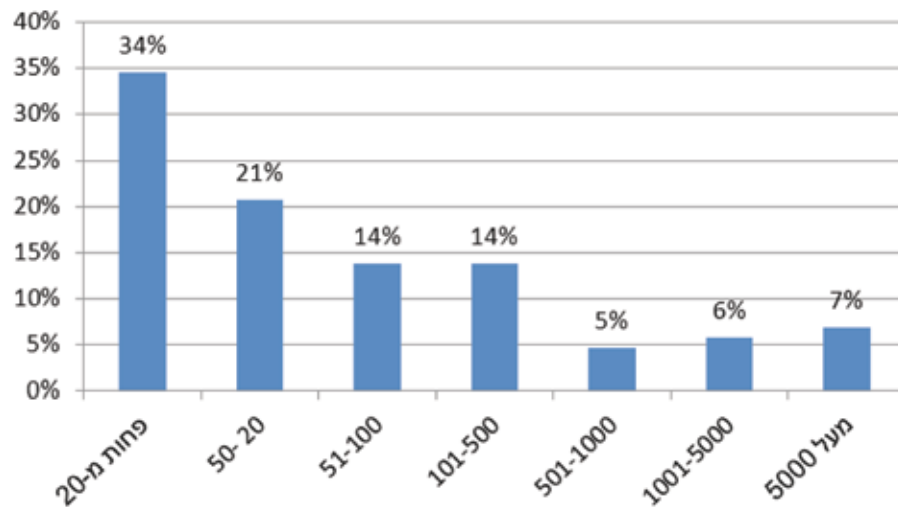
פריסה אזורית של הארגונים: ארגוני סביבה מפוזרים כיום בכל רחבי הארץ (ראה תרשים 3). בעוד הגליל נחשב מאז ומתמיד שופע אקטיביזם סביבתי (בנשטיין, 2004), נתוני הסקר הנוכחי מצביעים על כך כי דווקא דרום הארץ נמצא בפריחה של פעילות ארגוני סביבה (23% מהארגונים פועלים באזור זה). את הנתון הנמוך היחסית של ארגונים הפעילים במרכז הארץ (14%) ניתן להסביר בכך שרוב הארגונים הפעילים במרכז הארץ ובמיוחד בתל אביב הנם ארגונים הפועלים ברמה הארצית (29%) ולא ברמה המקומית / אזורית.

תרשים 3: ארגוני סביבה מקומיים ואזוריים לפי אזור מיקוד (n=87)

מספר פעילים בארגון: בחינת ארגוני הסביבה בישראל על פי מספר הפעילים הלוקחים חלק קבוע בפעילות הארגון מגלה כי למעלה ממחציתם (55%) הם ארגונים קטנים של 50 פעילים או פחות (ראה תרשים 4). רק 7% מהארגונים דיווחו על 5,000 פעילים או יותר, ו-6% דיווחו על בין 1,000 ל-5,000 פעילים.

תרשים 4: ארגוני סביבה לפי מספר הפעילים (n=87)

2. נושאי פעילות ואסטרטגיות פעולה

התנועה הסביבתית עברה תהליך התמקצעות במקביל לריבוי הארגונים הממלאים נישות שונות. לדוגמה, במהלך רוב שנות ה-90, שני ארגונים בלבד עסקו בנושא תחבורה ציבורית בת קיימא - אדם טבע ודין והחברה להגנת טבע. כיום, לארגון הותיק תחבורה היום ומחרהצטרף הארגון ישראל בשביל אופניים ששם לעצמו מטרה לתאם את כלל הרשתות הארציות למשתמשי אופניים ולהיות המקדמים של אמצעי תחבורה זה. למרות זאת, רבים טוענים שעדיין דרושה פעילות ומעורבות גדולה הרבה יותר מצד פעילי הסביבה בתחום התחבורה.

לפני כעשור ארגוני הסביבה לא עסקו כמעט בכלל בנושאים כמו אנרגיה ושינוי אקלים. כיום כמעט כל הארגונים הבינלאומיים הקימו יוזמות בתחום, וכ-27 נציגי ארגונים מישראל השתתפו בוועידת קופנהגן לשינוי אקלים. התפתחות "מוסדית" מרשימה נוספת בישראל היא הקמת הפורום הישראלי לאנרגיה על ידי מכ"לית לשעבר של "מגמה ירוקה", יעל כהן-פארן. הפורום יצר דיאלוג קבוע בין חברת החשמל ומשרד התשתיות לקידום מדיניות אנרגיה מתחדשת בישראל.

יכולתם של מספר מצומצם של ארגונים לקיים יחסי עבודה עם ארגוני סביבה במדינות ערביות שכנות מרשימה בהחלט, במיוחד לאור העובדה שהעשור האחרון מאופיין באווירה פוליטית עכורה ביחסים בין ישראל לשכנותיה. ארגון ידידי כדור הארץ המזרח התיכון, למשל, הצליח לבנות יוזמות משותפות לחסכון משאבי מים וליזום הצעה קונקרטית ביותר של הקמת "פארק שלום" על נהר הירדן. דוגמאות נוספות לדור החדש של ארגונים ירוקים עם דגש מהותי/מקצועי מובהק היא הקמת עמותות המתמקדות בבריאות הציבור והסביבה, כלכלה אקולוגית, תכנון סביבתי, מים אפורים, גינות קהילתיות וחקלאות אורגנית, זאת מבלי להתייחס לארגוני זכויות בעלי החיים, שלא נכלל במחקר זה.

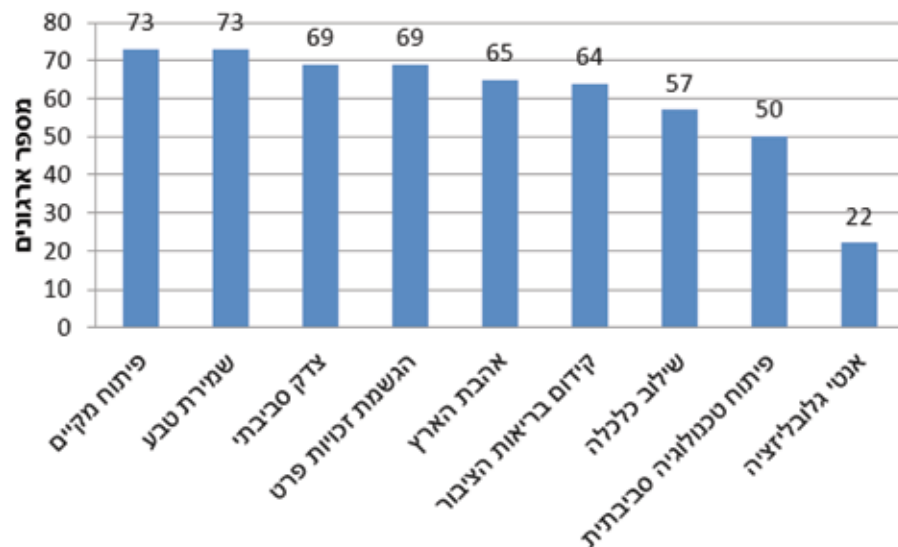
נושאי פעילות: על אף המגוון הרחב של ארגוני סביבה, ישנם נושאים המטופלים בו זמנית על ידי מספר רב של ארגונים וכאלה שאינם מטופלים בכלל. טבלה 4 מציגה נושאים שבהם עוסקים ארגונים רבים, כמו תכנון סביבתי, שימור שטחים פתוחים, בריאות הציבור, שמירת טבע ומגוון ביולוגי, קיימות, דמוקרטיה ושיתוף הציבור, זיהום אויר, וחומרים מסוכנים. מנגד, קיימים נושאים שאינם מטופלים כראוי כגון מדבור, פיצוץ אוכלוסין, סחף קרקעות וסחר הוגן אשר אינם מקבלים התייחסות מצד ארגוני הסביבה, אף על פי שיש הכרה בחשיבות בטיפול בהם. לדוגמא 53% מהנשאלים ענו שצריך לטפל בבעיית גידול האוכלוסין והולכת ומחמירה. בראיונות העומק, נושאי מגוון ביולוגי והנזק הסביבתי כתוצאה ממשקים חקלאיים עלו כסוגיות שאינן מטופלות כראוי ודרושות את התייחסותם של הארגונים.

טבלה 4: נושאי פעילות מרכזיים ונושאי פעילות מוזנחים בארגוני הסביבה

< 20% מהארגונים דיווחו על פעילות בתחומים הבאים		> 5% מהארגונים דיווחו על פעילות בתחומים הבאים	
תחום פעילות	מספר ארגונים	תחום פעילות	מספר ארגונים
קיימות	46	מדבור	3
תכנון סביבתי	44	פיצוץ אוכלוסין	3
דמוקרטיה ושיתוף הציבור	36	סחף קרקעות	3
בריאות הציבור	36	סחר הוגן	2
שטחים פתוחים	34		
שמירת טבע ומגוון ביולוגי	34		
צדק סביבתי	32		
קיימות עירונית	29		
איכות אוויר	24		
חומרים מסוכנים	22		

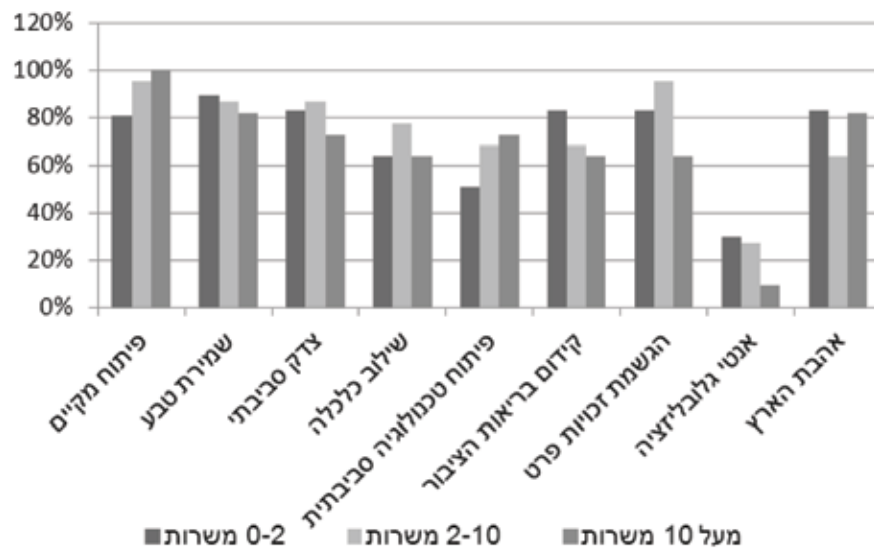
האיורים הבאים מציגים מפה "אידיאולוגית" של התנועה הסביבתית היום, כאשר ניתן לומר שתפיסת העולם הערכית בה נראית הומוגנית יחסית.

תרשים 5: ארגוני סביבה לפי נושאי פעילות. מספר הארגונים שהביעו מידת הזדהות גבוהה (ציון 4 ומעלה מתוך 5) עבור נושאי פעילות נבחרים (n=87)

לאור הפיצול ולעתים אף המתחים בין ארגונים גדולים וקטנים בחו"ל בנושאים טקטיים ומהותיים, מעניין לראות האם קיימים הבדלים בתפיסות הסביבתיות בין הארגונים בישראל לפי גודל. הגודל מחושב לפי מספר המשרות בארגון (0-2 מועסקים, 2-10 מועסקים, מעל 10). הניתוח המופיע בתרשים 6 מעלה שאין הבדלים בולטים בין הארגונים הקטנים והגדולים, למעט "התנגדות לגלובליזציה" כסוגיה סביבתית; מרבית הארגונים הגדולים אינם תומכים בעמדה זו, בעוד אחוז גבוה יותר מהארגונים הקטנים חוששים מהיבטים סביבתיים/חברתיים של גלובליזציה.

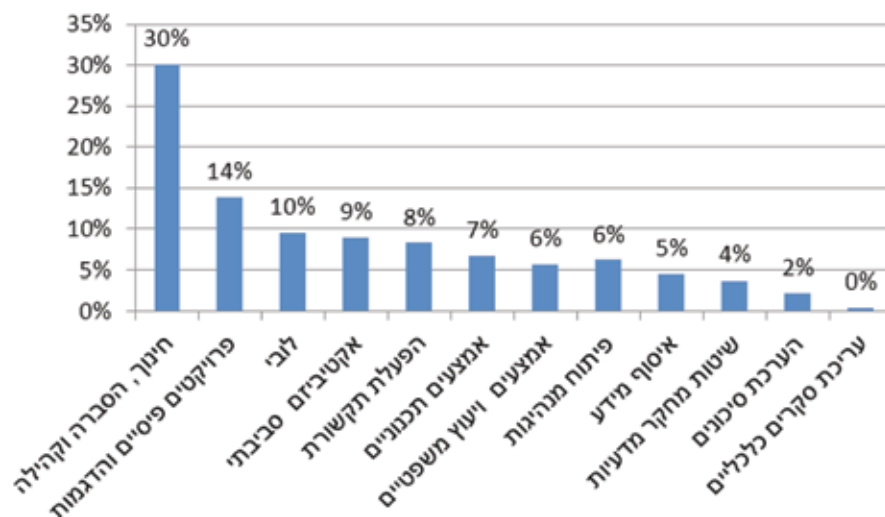
תרשים 6: ארגוני סביבה לפי נושאי פעילות וגודל הארגון. מספר הארגונים שהביעו הזדהות גבוהה (ציון 4 ומעלה מתוך 5) עם נושאי פעילות נבחרים (n=80)

אסטרטגיות פעולה: לצד סדר עדיפויות של הארגונים בנוגע לנושאי הפעילות הסביבתית, נמדדו גם אסטרטגיות הפעולה השונות של הארגונים. אילו פעולות נוקטים ארגוני סביבה על מנת לקדם את מטרותיהם? מתרשים 7 עולה שיש מספר אסטרטגיות פעולה המשותפות לארגונים רבים: לובי ופעילות בכנסת, חינוך סביבתי לילדים ונוער, נקיטת צעדים משפטיים, הפעלת התקשורת, יצירת מערך הסברה לחיזוק מודעות סביבתית למבוגרים ופעילות קהילתית- אלה נתונים לא מפתיעים. אולם העובדה ש-18% מהארגונים דיווחו על השתתפות בפרויקט פיזי, הנה תוצאה לא צפויה במחקר זה. ייתכן והדבר משקף את ההכרה הגוברת שאנשים ובעיקר ילדים לומדים מתוך עשייה. יוזמות של "אימוץ אתר" הפכו לפופולאריות בישראל, כמו גם גינות קהילתיות. אלה יכולים להוות בסיס נפלא ליצירת חיבור בריא בין האזרחים לאדמה, במציאות ההופכת יותר ויותר אורבאנית.

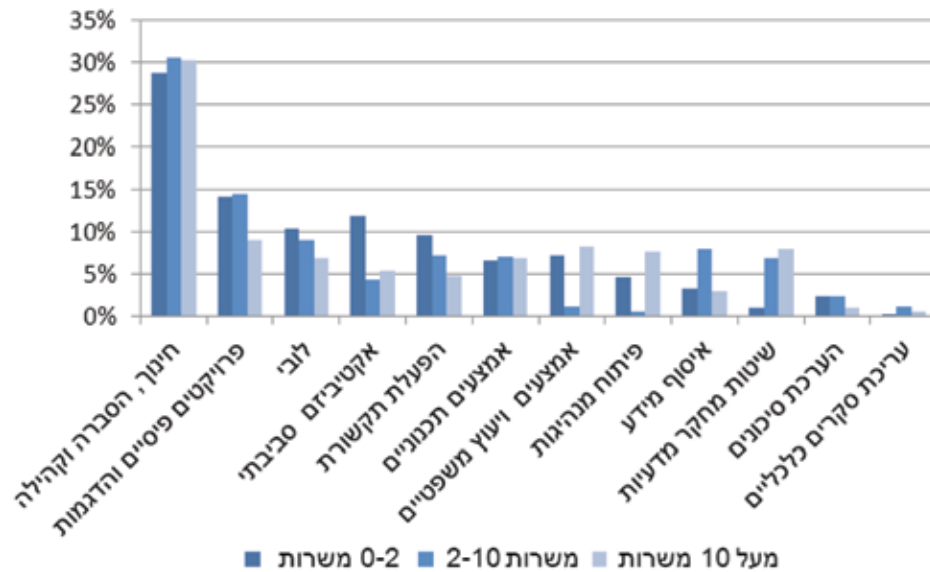
יחד עם זאת נראה שחינוך סביבתי מהווה העיסוק הנפוץ ביותר בקרב הארגונים הפעילים בישראל. תרשים 7 אכן מראה ש-30% מן הארגונים רואים בתחום זה את הזירה העיקרית לפעילות:

תרשים 7: ארגוני סביבה לפי אסטרטגיית פעולה. מספר הארגונים שהביעו מידת הזדהות גבוהה (ציון 4 ומעלה מתוך 5) עם אסטרטגיות הפעולה הנבחרות (n=81)

נשאלת השאלה: "האם למגמה זו יש קשר לגודל של ארגון?" קרי, אולי לארגונים קטנים נטייה טבעית לפעילות חינוכית לעומת ארגונים ארציים בעלי יכולות ושאיופות לפעול במישורים אחרים. מסתבר שהתשובה לשאלה זו היא: "לא". ניתן לראות מתרשים 8 ששלושת הקבוצות מתפלגות פחות או יותר בצורה שווה. כלומר, חינוך נשאר דרך הפעולה הנפוץ ביותר לכל סוגי ארגוני הסביבה בישראל ללא תלות בגודלם. עם זאת, נראה שארגונים גדולים עוסקים יותר מעמיתיהם הקטנים בפעילות "לובי" ו"אקטיביזם סביבתי".

תרשים 8: ארגוני סביבה לפי אסטרטגיית פעולה וגודל הארגון (n=81)

באופן כללי, ניתן לראות עשייה מינימאלית באיסוף מידע, הערכת סיכונים וערכת סקרים כלכליים בשלל הארגונים, ללא קשר לגודלם. בתחתית סולם הפעילות, ניתן לראות שיחסית מעט ארגונים מייצרים ידע חדש או אוספים מידע כחלק ממאבק או קידום רעיון. אף ארגון אינו מקדיש מעל 10% ממשאביו למחקר או ניטור מדעי. רק ארגון אחד משקיע ממשאביו להערכת סיכונים. סקרים כלכליים כלל אינם חלק מדפוס הפעולה הרגילים של ארגוני הסביבה בישראל.

האם לארגוני הסביבה דפוסי פעולה מתואמים להשפעה על קבלת החלטות במישור הפוליטי? במהלך השימועים הציבוריים שהתקיימו לאחר פרסום דו"ח הביניים, נשמעה דעה הטוענת שעולם העמותות הסביבתיות אינו משתדל מספיק להשפיע על מצעי המפלגות, או על בחירתם של ח"כים בפריימריז, כפי שנעשה בחו"ל. כמו כן, אין ניסיון ממוקד ושיטתי להשפיע על עמדות ראשי ערים ומועצות מקומיות. אין ספק שמאז שנות השישים, קיימת פעילות פרלמנטרית פורמאלית ובלתי-פורמאלית של ארגונים ירוקים בכנסת, אשר באה לידי ביטוי בהצעות חוק יזומות, העלאת סוגיות סביבתיות אקטואליות לדיון, וניסיון להשפיע על מקבלי החלטות על ידי מנהיגי ארגונים סביבתיים או באמצעות עבודת לוביסטים. מספר ארגונים אפילו מעסיקים לוביסט בכנסת או לחלופין, שוכרים את שירותיהם של משרדים מקצועיים בתחום. הארגונים המדווחים בסקר על פעילות "לובי" היה גבוה מן המצופה. הדבר מצביע על רצון להגיע למקבלי החלטות ואף על מוכנות להתעמת כשצריך עם נבחרי ציבור אשר אינם מקדמים אינטרס סביבתי כהלכה. יחד עם זאת, מספר ה"לוביסטים" בכנסת של ארגוני הסביבה ירד לאחרונה. בראיונות העומק, נציגי ארגונים התלוננו שהלוביסטים שעובדים היום עבור ארגוני סביבה, אינם מצליחים לתת שירותים לשלל הארגונים בשל עומס רב.

קואליציות ושיתופי פעולה: נראה שהאפיון הבולט ביותר של פעילות בתנועה הסביבתית הוא היכולת של הארגונים לשתף פעולה. כשני שלישי מהארגונים שנדגמו (61%) דיווחו שהם משתפים פעולה אד-הוק עם ארגונים נוספים או שהם שותפים בקואליציות רשמיות על מנת לקדם את המטרותיהם. מבחינה היסטורית, ניתן לראות בקואליציית ירושלים בת קיימא חלוצה לפני המחנה. קואליציה רחבה זו שהוקמה ב-1998 רוכזה על ידי סניף ירושלים של החברה להגנת הטבע מאז הקמתה והביאה בעקבותיה להקמת קואליציות קבועות נוספות, בתחילה לפי אזורים גיאוגרפים ומאוחר יותר לפי נושאים. היום ישנם 12 ארגונים עצמאיים המגדירים את עצמם כקואליציות באר-שבע ירוקה, העמותה להצלת עמק ססגון, חיים וסביבה, עמותת צלול, הקואליציה לבריאות הציבור, המועצה הישראלית לבניה ירוקה, עמותת אלמל - התקווה, מכון דש"א, בשביל עדולם, רשת ערים בריאות בישראל, הפורום הירוק, החברה להגנת הטבע - קהילת תל-אביב והסביבה, וירושלים בת קיימא. ארגונים ציינו את קיומם של לא פחות מ-43 קואליציות סביבתיות "אד הוק". הצעירה ביותר בקטגוריית הקואליציות בהן חברים ארגוני סביבה היא המאבק ברפורמת התכנון, קואליציה הכוללת ארגונים בעלי אג'נדה סביבתית וחברתית-כלכלית גם יחד, שחברו במאמץ לוודא שהצעה החדשה של הממשלה לחוקק חוק תכנון ובנייה חדש לא תמנע את השתתפותו הפעילה והיעילה של הציבור בתכנון הפיזי בישראל. רשימת הארגונים החברים בקואליציה זו חורגת מעבר לרשימת החברים בארגון חיים וסביבה, אשר במשך 35 שנה משמש כארגון הגג לארגוני הסביבה בישראל. טבלה מספר 5 מציגה את היקף התופעה.

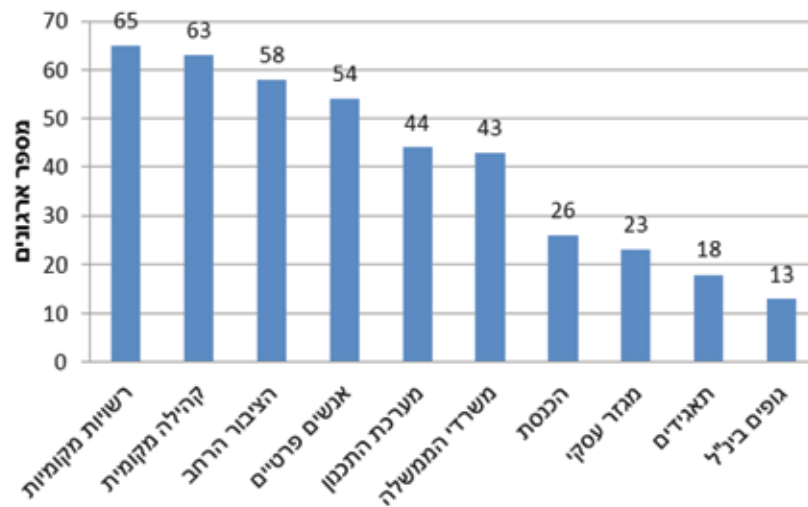
טבלה 5: ארגוני סביבה החברים בקואליציות (n=55)

חברות בקואליציה					
	1 קואליציה	2 קואליציות	3 קואליציות	4 קואליציות או יותר	סה"כ
מספר ארגונים	25	13	9	8	55
אחוז	26%	13%	9%	8%	57%

קהל יעד: ארגוני הסביבה כיום מאוד מגוונים, וקהל היעד שלהם כולל מגוון רחב של האוכלוסייה בישראל. כיום גם פועל ארגון בקהילה החרדית, וקיימת צמיחה של ארגונים במגזר הערבי. כל אלו מצטרפים לפעילות רחבת היקף של היחידה לחינוך סביבתי למגזר הערבי בחברה להגנת הטבע. ארגונים נוספים כגון אזרחים למען הסביבה בגליל ולינק לאיכות הסביבה הוקמו במטרה של ניהול משותף יהודי-ערבי.

תרשים 9 מציג את קהלי היעד על פי דיווח הארגונים. הנשאלים התבקשו לסמן מתוך רשימת קבוצות לאילו אוכלוסיות מופנית פעילותם. כמחצית בלבד מארגוני הסביבה מכוונים פעילותם כדי להשפיע על קהילה מקומית בעוד ש-74% ענו שהם מכוונים את פעילותם להשפעה על הציבור הרחב בארץ. כרבע מהארגונים מכוונים להשפיע על הממשלה. בהינתן העובדה שקיימת רמת פעילות גבוהה בתחום התכנון הסביבתי, מפתיע שרק 56% ציינו את מערכת התכנון כיעד להשפעה.

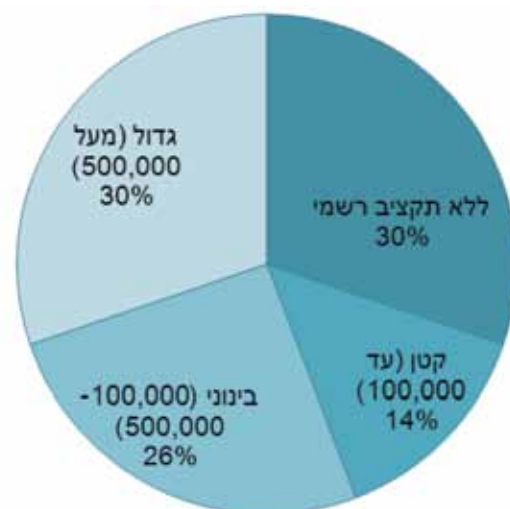
תרשים 9: ארגוני סביבה לפי קהל היעד מספר הארגונים שדרגו גבוה (ציון 4 ומעלה מתוך 5) את קהלי היעד הנבחרים (n=78)

3. תקציבים ומקורות מימון

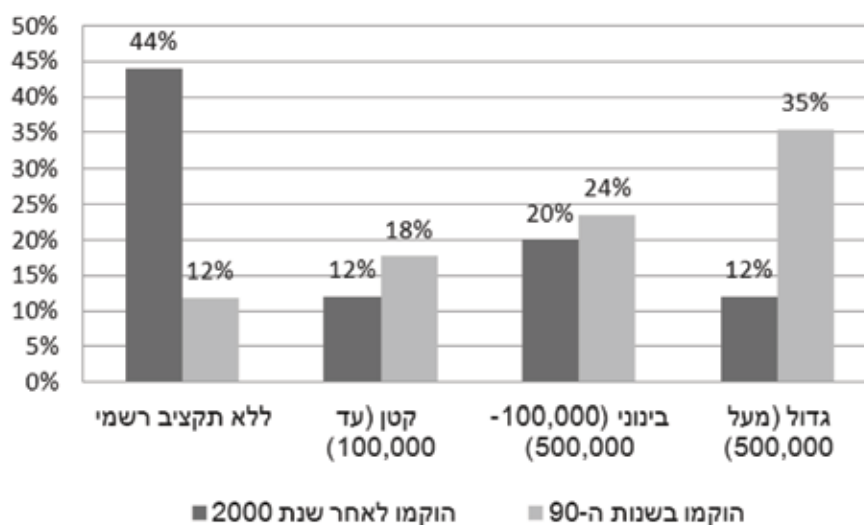
תקציב שנתי: בסקרים קודמים הארגונים ציינו בעקביות את המחסור במשאבים כספיים כמכשול עיקרי לפעילות אפקטיבית. לשאלה בדבר המשאבים הכספיים הזמינים עבור ארגוני הסביבה בשנת 2010, תרשים 10 מציג חלוקה מעניינת של הכנסה שנתית בקרב ארגוני הסביבה. כמעט שליש מהארגונים דיווחו על פעילות ללא תקציב רשמי. רשם העמותות אכן מעודד התהוות של ארגונים התנדבותיים חסרי תקציב, על ידי הקלה בהליך הגשת הדו"חות לארגונים שאינם מעסיקים עובדים ושפועלים בהיקף כלכלי מצומצם. אולם מצד שני, יותר ממחצית הארגונים דיווחו על תקציב גדול מ-100,000 ₪ לשנה, תקציב המאפשר העסקת איש צוות בחצי משרה לפחות והשכרת משרד. בעוד החסכוניות והקרקעות הרבות המוחזקות על ידי קק"ל הופכות את הארגון לאנומליה גם בקרב קבוצה עליונה זו. מרבית הארגונים הסביבתיים דיווחו על תקציבים לא מבוטלים, כשעשרה אחוזים מהארגונים הנסקרים דיווחו על תקציב גדול ממיליון דולר בקירוב (בסקר הוזנו הנתונים בשקלים). לכשליש מהארגונים אין תקציב רשמי, ויש ארגונים רבים הפועלים עם תקציב הנמוך מ-100,000 ₪.

תרשים 10: ארגוני סביבה לפי הכנסה שנתית בשקלים (n=86)

תופעה מעניינת היא הזיקה בין היקף תקציב ארגוני לבין גילו של ארגון. מסתבר כי לוותק יש משמעות גדולה בהקשר של משאביה הכספיים של עמותה. תרשים 11 מציג את התקציב של ארגונים אשר הוקמו במהלך שנות האלפיים, ולעומת ארגונים אשר הוקמו במהלך העשור הקודם (1990-1999). עולה כי כמחצית מהארגונים החדשים פועלים ללא תקציב בכלל, ורק כעשירית מגיעים להיקף תקציב של 500,000 ₪ ומעלה לשנה. לעומת זאת ארגונים ותיקים נהנים מתקציב גדול ואיתן יותר: למעלה משליש עוברים את רף ה-500,000 ₪ תקציב תפעולי - פי שלושה מעמיתיהם אשר הוקמו עשור לאחר מכן.

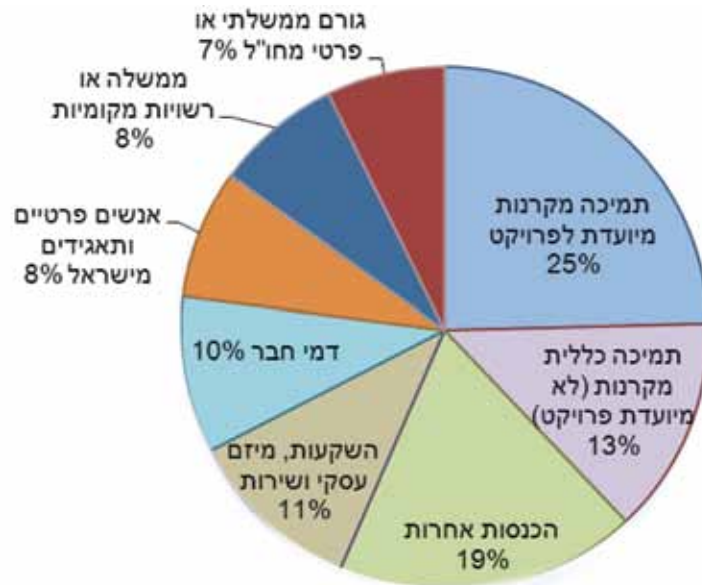
תרשים 11: ארגוני סביבה לפי הכנסה שנתית ושנת הקמה (n=97)

הסבר לתופעה זו אפשר למצוא במיומנות שפיתחו הארגונים הוותיקים, או אף לתהליך של מאין סלקציה טבעית, תהליך בו הארגונים האפקטיביים יותר שרדו, התעצמו, והפכו לאטרקטיביים יותר בעיני תורמים שונים. יהא ההסבר אשר יהא, יש לקחת את הממצאים בחשבון כאשר מעריכים את הצמיחה של התנועה הסביבתית בעשור האחרון. כלומר, גם אם מרבית ארגוני הסביבה הוקמו בעשור האחרון, החלק הארי של כוח האדם והמשאבים הכספיים עדיין מופנה לפעילות סביבתית בקרב ארגונים אשר הוקמו לפני 1990.

מקורות המימון: מקורות המימון העיקריים של ארגוני הסביבה מוצגים בתרשים 12 ומצביעים על המשך למגמה שזוהתה במחקרה של קרסין שנערך לפני עשור (קרסין, 2001), מגמה בה תמיכה מקרנות פילנתרופיות הפכה לדומיננטית ביותר בקרב ארגוני הסביבה, כאשר רוב המימון מיועד עבור פרויקטים ספציפיים.

תרשים 12: ארגוני סביבה לפי מקורות הכנסה (n=77)

חשוב להסביר כי כיוון שקרנות בינלאומיות רבות מחזיקות משרדים ונציגים בישראל, המקור הגיאוגרפי של הכספים, פעמים רבות אינו ידוע לארגונים הנתמכים וקשה להבחין בין תמיכה מקומית לבין תמיכה מחו"ל. ואולם, הממצאים ללא ספק מצביעים על כך שהקהילה הסביבתית הפכה תלויה בעשור האחרון יותר מבעבר בתמיכה בינלאומית, וספציפית בפילנתרופיה יהודית. כאשר הרוב הגדול של הקרנות שצוינו כתומכות בארגוני הסביבה אינן בבעלות אזרחי ישראל, נראה כאילו כמעט מחצית מהמשאבים הכספיים מגיעים מקרנות בינלאומיות.

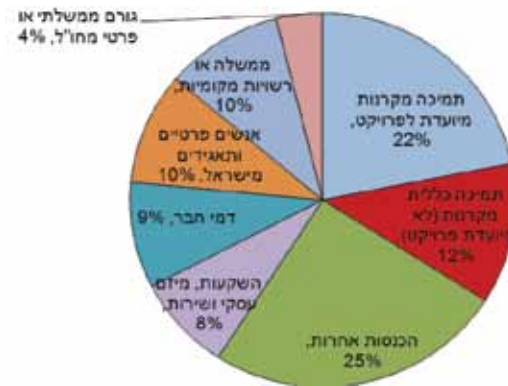
פילוח של 50-60% מהתרומות המקומיות מפתיע. ממשלת ישראל בשנות ה-70 וה-80 הייתה אחראית למרבית התקציבים של הארגונים. לדוגמה: מלר"ז - המועצה למניעת רעז וזיהום אויר, המועצה לישראל יפה, ואפילו החברה להגנת הטבע (ישי, 1979). והיום, רק 4% מהכספים מגיעים ממקורות ממשלתיים. תמיכה מרשויות מקומיות מהווה אף היא 4% בלבד, אלה יחד מצטברים ל-8% ממקורות ההכנסה. אולם נתונים אלו עדיין נמוכים ביחס לסטנדרטים בינלאומיים. תמיכת הציבור הישראלי, בארגוני הסביבה (בפועל מדובר בתורמים פרטיים בתוך ישראל והכנסות מדמי חבר) מהווה רק 19% מממוצע התקציבים השנתיים. תמיכה מתאגידים מקומיים מוסיפה 3% לסך התרומות הפנים ארציות. וכמובן, ישנם מספר ארגונים שבאופן עקרוני אינם מוכנים לקבל כספי תאגידים. (גרינפיס לדוגמה מסרבת אפילו לקבל תמיכה מהקרנות, בגלל אי הוודאות בדבר מקור הכספים הפילנתרופי). ברוב המקרים הסקטור העסקי בישראל טרם גילה עניין בתמיכה בקהילה הסביבתית.

ארגון מעלה המשמש ארגון גג לאחריות בעסקים הוא ארגון יחסית חדש בחברה האזרחית הישראלית. הארגון הצליח לאגד תחתיו קבוצה מרשימה הכוללת כמה מן התאגידים הישראלים המובילים. אולם עד עתה, למרות מספר מיזמים יפים, הארגון לא הצליח לגשר בין התנועה הסביבתית לבין למגזר העסקי, אם כי יתכן וישמש תפקיד חשוב בעתיד.

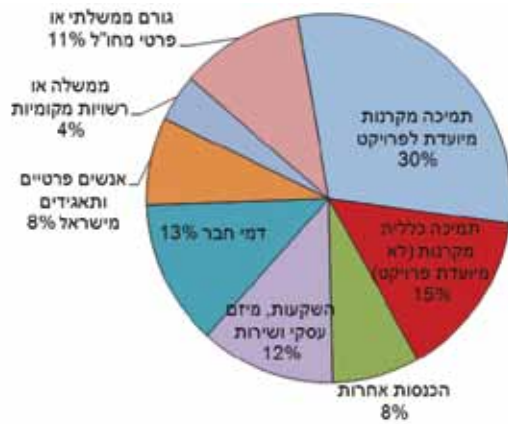
אחת השאלות החשובות בעיצוב אסטרטגית מימון של ארגון ותורמים כאחד, הוא השפעת גודל הארגון על מקורות המימון שלו. לשון אחרת: האם ארגונים קטנים תלויים יותר במקור מימון מסוים ועל כן פגיעים יותר לשינויים בקרב אותה קבוצת מימון (קהילת הקרנות, מימון ממשלתי וכו')? תרשימים 13-א-ג מציגים את התפלגות מקורות המימון של ארגוני סביבה קטנים לעומת בינוניים וגדולים.

תרשים 13 א-ג: ארגוני סביבה לפי מקורות הכנסה וגודל הארגון (מספר משרות)

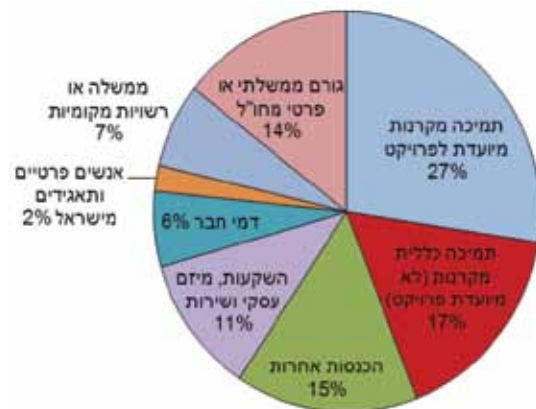
13א. ארגונים קטנים (2-0 משרות; n=44)

13ב. ארגונים בינוניים (10-2 משרות; n=21)

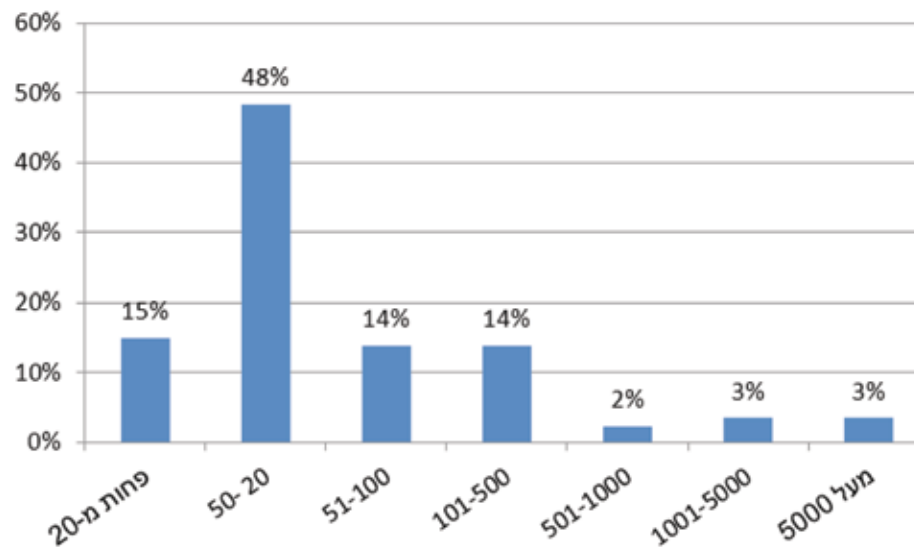

13ג. ארגונים גדולים (10 משרות; n=11)

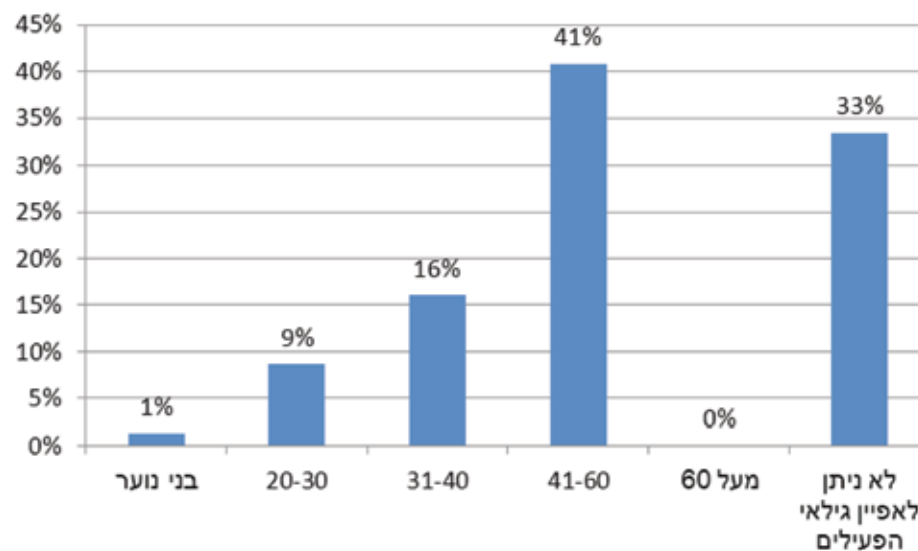
ההסבר הפשוט ביותר לרמת התמיכה הנמוכה יחסית של אנשים פרטיים בארגוני הסביבה מכל הגדלים, נעוצה בעובדה שמרבית הארגונים אינם בנויים על בסיס חברים. רק כרבע מהארגונים (26%) דיווחו על הכנסות כלשהן מדמי חבר. ניתן לומר, תיאורטית, שבמידה ו-2/3 מהארגונים יחלו לגייס כספים על ידי גביית דמי חבר, כך גם פלח ההכנסות מדמי חבר יוכפל, גם אם בפועל לא יעלו את גובה דמי החבר. מוסד ה"חברות" אינו מפותח בתרבות הארגונית של ארגוני החברה האזרחית בישראל בכלל, ועמותות סביבתיות בפרט (ראה גם Oser, 2010). ל-77% מן הארגונים יש כ-100 חברים או פחות, בשלושה ארגונים מספר החברים עולה על 5,000 (הקרה קיימת לישראל, החברה להגנת הטבע וישראל בשביל אופניים). לשלושה ארגונים נוספים יש בין 1,000 ל-5,000 חברים (אדם טבע ודין, האגודה הישראלית לאקולוגיה ומדעי הסביבה, עמותת חוגי הסיירות) (תרשים 14).

תרשים 14: ארגוני סביבה לפי מספר חברים רשומים (n=87).

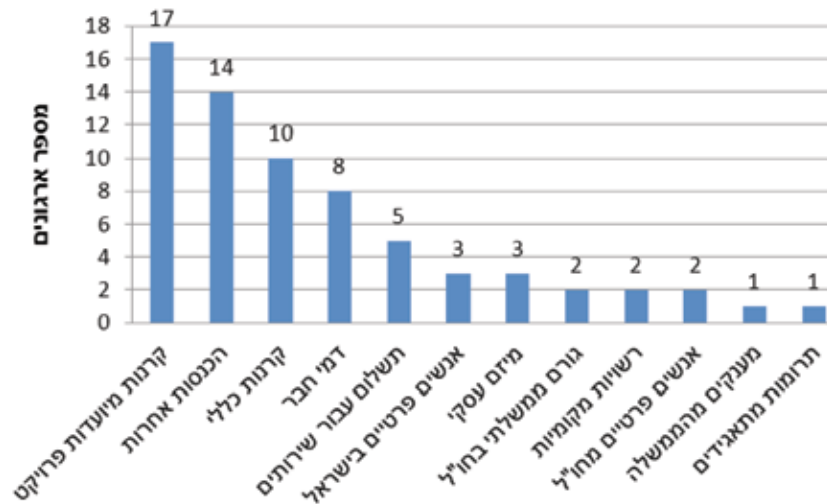
לא זו בלבד שאין מאמץ מרוכז בתנועה לגייס חברים, גם הרבה מתנדבים אינם מופעלים בארגוני הסביבה באופן מיטבי. מתרשים 15 עולה, למשל, שפנסיונרים ובני נוער, המהווים מאגר עשיר למתנדבים, כמעט אינם מנוצלים בקרב הארגונים.

תרשים 15: ארגוני סביבה לפי גיל הפעילים בארגון (n=81)

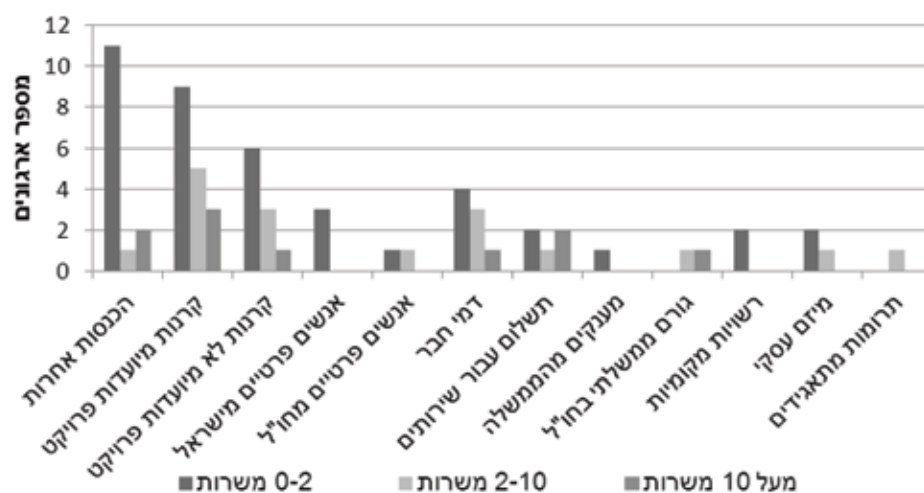
התלות במימון מקרנות פילנתרופיות יוצרת פגיעות אצל ארגונים רבים, ובהערכה אסטרטגית כוללת אף מהווה סיבה לדאגה. תרשים 16 מציג ארגונים אשר תלויים ביותר מחצי מתקציבם במקור הכנסה אחד בלבד. רשימה זו כוללת את מרבית הארגונים הארציים הגדולים. גם בתרשים זה, ניכרת בכרור מידה גבוהה של תלות בקרנות:

תרשים 16: ארגוני סביבה אשר יותר מ- 50% מהכנסותיהם מגיעים ממקור הכנסה אחד (n=77)

מן התרשים עולה שכ-88% מן הארגונים במדגם תלויים במקור הכנסה עיקרי של לפחות 50% מהכנסתם. הדבר מסמל חוסר מגוון קיצוני בפורטפוליו התקציבי של הארגונים ופגיעות יתר שלהם. למשל, 17 מהארגונים (22%) תלויים במימון פרויקט ספציפי על ידי קרן הכנסה הבולטת ביותר. באשר לנתון הגבוה יחסית של "הכנסות אחרות" יש לשער שהארגונים בחרו לא לפרט את מקורות הכנסתם, לכן אין להתייחס אליו כמקור הכנסה אחד בהכרח. תרשים 17 מציג את אותה התופעה עם חלוקה לפי גודל של הארגונים, אם כי מגוון המקורות הכספיים הוא גדול מן המצופה ומשתנה בין סוגי הארגונים.

תרשים 17: ארגוני סביבה אשר יותר מ- 50% מהכנסותיהם מגיעים ממקור הכנסה אחד לפי גודל הארגון (n=77)

גם כאן הקרנות מהוות מקור הכנסה עיקרי למספר הרב ביותר של ארגונים, בעיקר קרנות מיועדות פרויקט. נתון זה שוב מסמן דינמיקה של ארגונים מאוד תלויים בקרנות ולטווחי זמן קצרים.

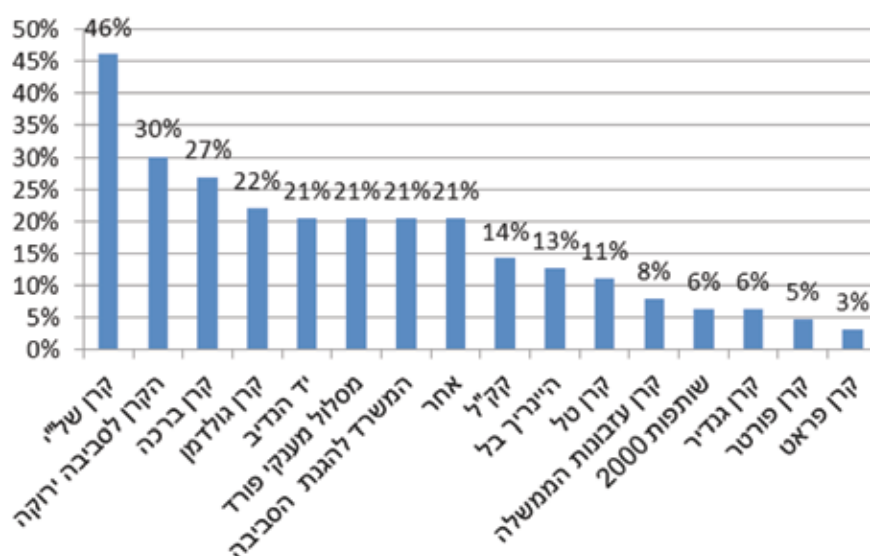
באופן כללי מן הניתוח עולה כי יש דמיון במקורות המימון בין כל ארגוני הסביבה למעט מספר ניואנסים שאינם מפתיעים: בקרב ארגונים קטנים, אחוז נמוך יותר מההכנסות מגיע מחו"ל. ככל הנראה, אין להם את אותן יכולות של מילוי טפסים מסובכים, שליטה באנגלית ברמה גבוהה מאד, גישה למדיה וכו'. מאידך, התלות של ארגונים קטנים בקרנות נמוכה יותר מארגונים בינוניים וגדולים. חשוב גם לציין שהחלק היחסי של דמי חבר בתקציב ארגונים גדולים נמוך יותר מאשר בארגונים קטנים ובינוניים - אם כי מדובר בסכומים גדולים יותר בהרבה באופן אבסולוטי (נראה שדווקא ארגונים בינוניים מנצלים יחסית את הפוטנציאל של דמי חבר כגיבוי להכנסות אחרות).

להתפלגות ההכנסות מספר השלכות בעתיות: רוב הקרנות תורמות לפרויקטים ספציפיים, ובכך משאירות את העמותות עם משאבים קטנים יחסית לצורך בנייה ותחזוקה שוטפת של הארגון, יוזמת פעולות ותכנון עצמאיים. פתרון לתסמונת זו נעוץ במתן תרומות קטנות ופזורות, אשר בדרך כלל אינן מגבילות את הארגון באופן ניצולן. אולם, כאמור רק 6% מהארגונים ציינו 'דמי חבר' כמקור הכנסה עיקרי. להם יש יתרון אדיר לעומת האחרים בחופש פעולה שאינו תלוי-פרויקט. לביטול מימון על ידי התורם העיקרי, עלולות להיות השלכות הרסניות בנוגע להישרדות העתידית של אותם ארגונים. כפי שיפורט בהמשך, מספר לא קטן של קרנות החל בתהליך של הפחתת התמיכה בסוגיות סביבתיות בישראל וחלקם אף סיימו לחלוטין את פעילותם הסביבתית. נראה כי התנועה הסביבתית בישראל טרם גיבשה תגובה לסיכונים אלה.

תופעה מדאיגה לא פחות היא חוסר מגוון כללי במקורות המימון. רק 14% מהארגונים המשיבים דיווחו על תמיכה מחמש קרנות או יותר, בעוד ש-44% מהארגונים מקבלים תמיכה מקרן אחת בלבד. במילים אחרות, ביטול מימון על ידי התורם העיקרי, עלול להיות הרסני להישרדות עתידית של אותם ארגונים.

במיפוי הקרנות הפועלות בישראל והשפעתן על התנועה הסביבתית, ניכר התפקיד הדומיננטי של הקרן לסביבה ירוקה. הקרן בנויה משיתוף של מספר קרנות הכוללות את קרן קרב, קרן קמינגס, הקרן החדשה לישראל וכו'. תרשים 18 מציג את אחוזי הארגונים המקבלים תמיכה מרשימת קרנות. קרן שלי, קרן עצמאית לתמיכה ביוזמות שורש (grassroots) על ידי מענקים קטנים, הפועלת בתוך הקרן לסביבה ירוקה, תומכת בכמחצית מהארגונים הפעילים היום. 30% מהארגונים מקבלים תמיכה מהקרן לסביבה ירוקה. קרנות מובילות נוספות התורמות באופן ניכר הן קרן גולדמן, קרן ברכה וקרן יד הנדיב. לקרן פורד היקף תמיכה מצומצם יותר כאשר רבע מהארגונים שענו לסקר ציינו אותה כמקור מימון.

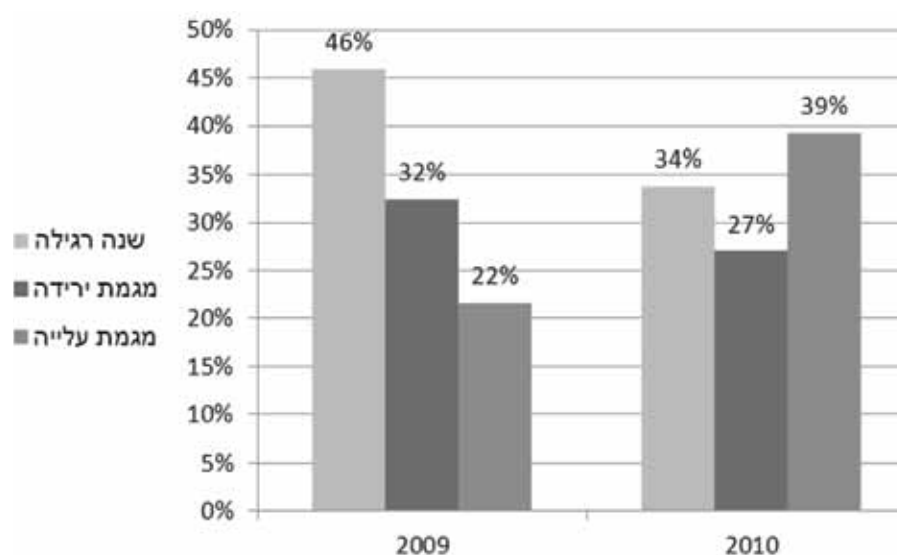
תרשים 18: אחוז הארגונים המקבלים מימון מקרנות פילנתרופיות (n=63)

לכאורה, מספר רב של קרנות שבעבר תמכו ביוזמות סביבתיות, דוגמאת קרן אברהם, קרן פראט, קרן פורטר, הפסיקו לתמוך או צמצמו באופן ניכר את תמיכתן בארגונים הסביבתיים. מאז שנערך הסקר, עם פטירתו של ריצ'רד גולדמן בשלהי שנת 2010, הודיעה קרן גולדמן על סגירת הקרן ופיזור. קרן קרב הודיעה אף היא על כוונה להפסיק את פעולותיה בישראל בעוד מספר שנים. קרן קיימת לישראל (קק"ל) החלה לפעול כגוף פילנתרופי בהיקף מצומצם, אף על פי שיש לה תכנית עבודה סביבתית מלאה משלה, עם רשת משרדים ב-22 מדינות המחפשים תרומות למטרות סביבתיות. במקביל, קרנות נוספות שלא היו רשומות בשאלון דווחו על ידי הארגונים כתומכות גם הן, והן כוללות: ועד הר הכרמל, קרן טל, קרן ירושלים, קרן גרצמן, קרן גמפריץ, מגבית בריטניה, הפדרציה היהודית של סן פרנסיסקו, רשת הון סיכוי לישראל (IVN) ועוד.

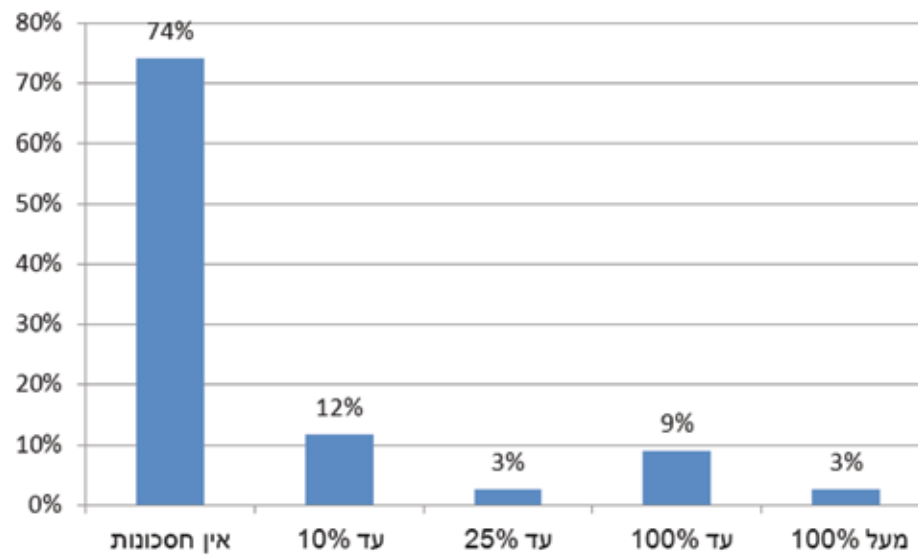
אם ניתן להתעלם לרגע מדאגות לעתיד, דווקא ההווה נראה יחסית יציב ובמצב טוב. בעוד המשבר הכלכלי של 2008 החליש את החברה האזרחית בכל העולם המערבי, למרבה המזל ישראל, וארגוני הסביבה בפרט, יצאו ללא פגע. תרשים 19 מסכם את המגמות הכלכליות שנרשמו בקרב הארגונים השונים. כשליש מהם תיארו מגמת ירידה בהכנסות בשנת 2009 או 2010 ביחס לשנים קודמות. לעומת זאת, כ-40% מהארגונים הצביעו על מגמת עלייה בתקציביהם ב-2010.

תרשים 19: מגמות הכנסות בקרב ארגוני סביבה (2009-2010) (n=74)

בהתחשב ביציבות הכלכלית היחסית שנרשמה בקרב ארגוני הסביבה, מפתיע שכמעט ללא יוצא מן הכלל, הארגונים אינם חוסכים כספים מן השנים הטובות למקרה שיגיעו שנים רעות (ראה תרשים 20). קק"ל, כמו בכל אמת מידה כלכלית אחרת, היא אנומליה גם במקרה זה, שכן היא בעלת חסכונות של מיליארדי שקלים יחד עם עתודות קרקע עצומות. ישנם עוד יוצאים מן הכלל, דוגמאת ארגון ידידי כדור הארץ מזה"ת המשכיל לנצל פרסים כספיים בהם זכה ובכך להבטיח יציבות ארגונית עתידית. מגמות חסכון מינימאליות אלה מדגישות שוב את התלות הכלכלית של התנועה הסביבתית.

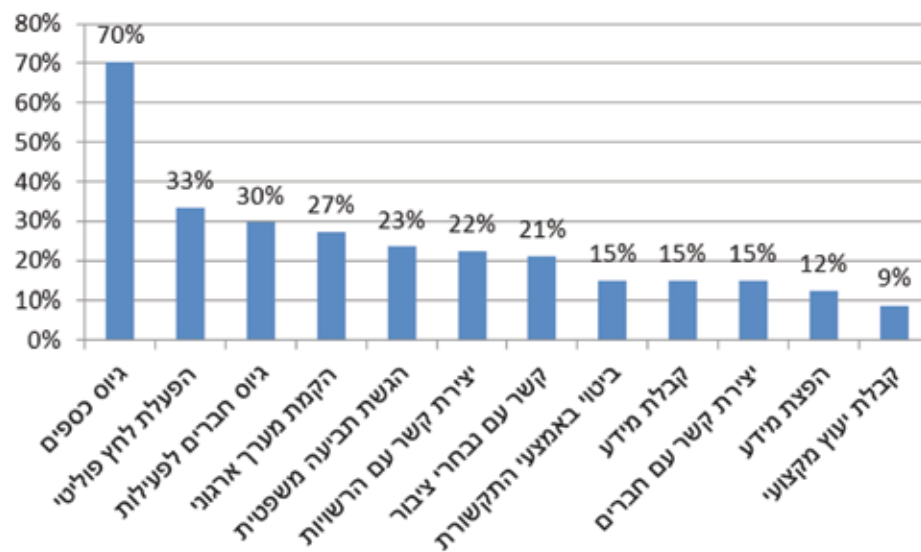
תרשים 20: מגמות חסכון בקרב ארגוני הסביבה (n=77)

4. אתגרים ארגוניים ופוטנציאל

כמו בכל העולם, קיומו של ארגון ללא מטרות רווח כרוך באתגרים רבים. באופן טבעי, התגברות על אתגרים אלו דורשת תפריט רחב של פתרונות. לכן הבנת הקשיים והאתגרים הניצבים בפני הארגונים עשויה לתרום ליצירת אסטרטגיה לשיפור יעילות הארגונים. הארגונים התבקשו לדרג את רמת הקושי בהתמודדות עם מכשולים ארגוניים שונים. תרשים 21 מציג את האתגרים הגדולים ביותר שצינו על ידי הארגונים (תשובה 4 ומעלה מתוך סולם של 1-5).

תרשים 21: דירוג האתגרים המרכזיים של ארגוני הסביבה (מדווחים ציון 4 ומעלה מתוך 5) (n=81)

בדומה לדוחות מלפני 10 ו-15 שנים, גיוס כספים נחשב לקושי העיקרי של הארגונים: 70% מהארגונים הגדירו את גיוס כספים כמטלה קשה במידה רבה. יתכן שהתחושה מוצדקת מבחינה אובייקטיבית ולא רק סובייקטיבית. אפשר גם להניח שזו תישאר בעיה כרונית לארגוני החברה האזרחית בעתיד הנראה לעין. גם הפעלת לחץ פוליטי, אמצעי חשוב של ארגוני חברה אזרחית בקידום המדיניות, קיבל ציון גבוה יחסית בדירוג האתגרים של הארגונים. יתכן והדבר מעיד על המודעות הגבוהה בצורך בקשרים וכוח פוליטיים ותחושה שאין לתנועה הסביבתית ככלל מספיק כלים פוליטיים כאלה. קבלת ייעוץ מקצועי דורג נמוך בסולם האתגרים ואינו נחשב לקושי משמעותי, כך שככל הנראה הארגונים מקבלים תמיכה. בכל מקרה ייעוץ כזה אינו תחליף לעבודה מקצועית/מדעית יזומה ושוטפת.

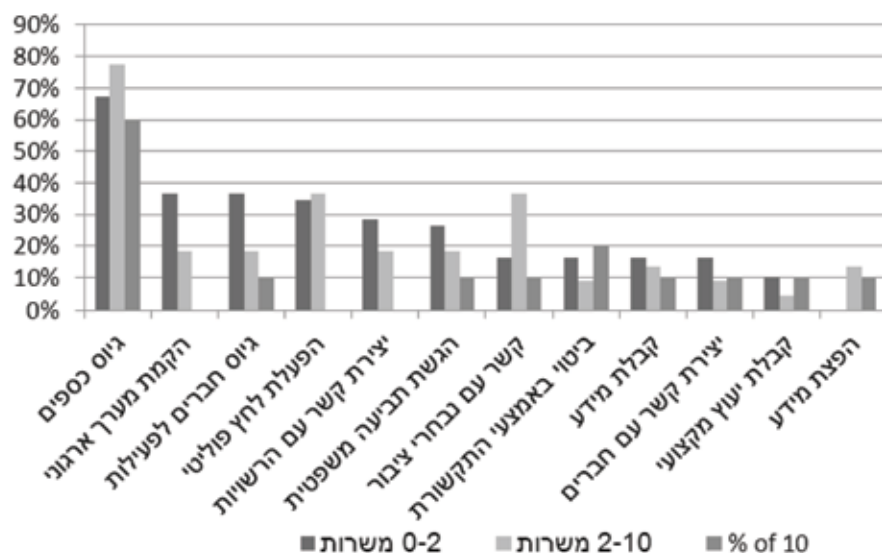
הקשיים הקשורים בהגשת תביעה משפטית מהווים ככל הנראה מכשול משמעותי, ואחוז גבוה יחסית של ארגונים הצביע עליו כקושי (23%). יצוין כי דירוג זה גבוה הינו מעט מפתיע בהתחשב כי מעבר לסיוע המשפטי שנותנת אדם טבע ודין, בעשור אחרון הוקמו קליניקות סביבתיות בפקולטות למשפטים באוניברסיטת בר אילן, תל-אביב, העברית ומכללת ספיר, המספקות סיוע משפטי לציבור.

הקשיים הקשורים בהגשת תביעה משפטית מהווים מכשול חדש, ואחוז גבוה יחסית של ארגונים הצביע עליו כקושי (23%). אולם, דירוג זה גבוה של קושי זה מעט מפתיע בהתחשב בקיומן של קליניקות סביבתיות הקיימות בפקולטות למשפטים באוניברסיטת בר אילן, תל-אביב, העברית ומכללת ספיר המספקות סיוע לציבור.

נושא קבלת מידע נחשב מכשול מרכזי כבר בסקר של 1996. מאז נחקק חוק חופש המידע, המאפשר גישה חופשית למידע ממשלתי, למעט מידע המוגדר "סוד עסקי" או ביטחוני. ובכל זאת, גם בסקר הנוכחי, שנערך ב-2010, קבלת מידע נחשבת למכשול רציני. ייתכן ונתון זה נובע מהעובדה שאפילו לממשלה לעתים קרובות אין את המידע הנחוץ, או לחילופין - הוא עשוי לשקף את ההתקדמות האיטית והעלות הכרוכה בשירות (נדרשת אגרה לתשלום בהתאם למאמץ). זאת ועוד, איכות המידע המופק על ידי הרשויות אינו מספק לעיתים. קשיים בולטים נוספים כפי שעלו מתשובות הסקר הם גיוס חברים לפעילות, שימוש באמצעי התקשורת, והפעלת לחץ פוליטי יחד עם מגוון קשיים מנהליים נוספים.

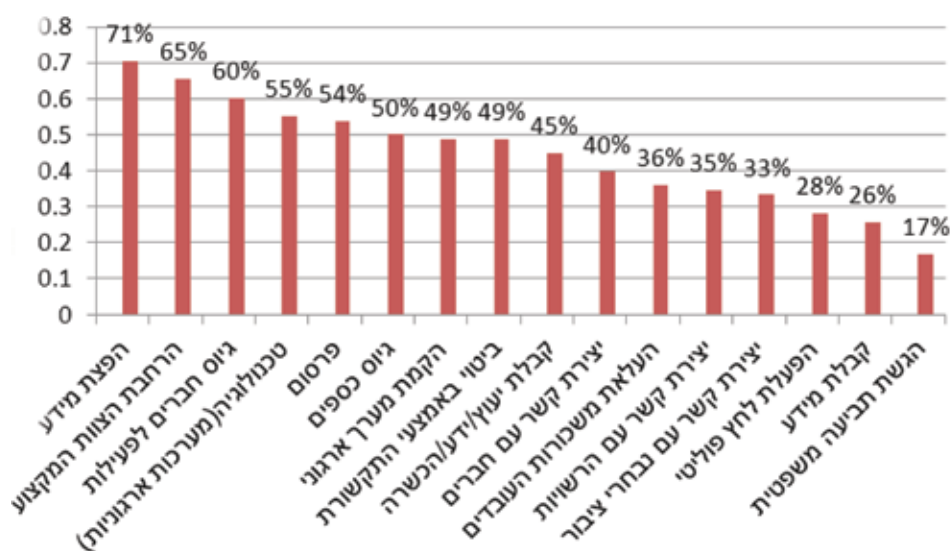
ברור כי האתגרים שאיתם מתמודד ארגון תלויים במידה מסוימת בגודל שלו. למשל, הקמת מערך ארגוני מהווה בעיה משמעותית הרבה יותר בקרב ארגונים קטנים מאשר גדולים. למרות שאפשר להתייחס לבעיות של ארגוני סביבה גדולים כ"צרות של עשירים", נראה שביטוי באמצעי התקשורת מהווה אתגר גדול יותר עבור ארגונים גדולים מאשר קטנים.

תרשים 22: דירוג האתגרים המרכזיים של ארגוני הסביבה לפי גודל הארגון (מדווחים ציון 4 ומעלה מתוך 5) (n=81)

אפשר היה לצפות שתהיה התאמה גבוהה בין אותם קשיים שדורגו במקום גבוה אצל הארגונים לבין הרצון של אותם ארגונים להשקיע באותה נקודת תורפה במידה ויעמדו לרשותם משאבים נוספים. בפועל לא כך פני הדברים. בעוד שקל יחסית לאתר בעיות, ידוע כי עיצוב פתרונות או בניית אסטרטגיות שתמנענה את קיומן בדרך כלל קשה יותר. תרשים מס' 23 מציג את אותם התחומים שבהם היו מעדיפים הארגונים להשקיע, לו היו להם תקציבים נוספים. התשובות יכולות לשמש אמצעי ללימוד סדר העדיפויות של הארגונים, או להצביע על הפעולות בהן היו נוקטים תחילה.

תרשים 23: דירוג הנושאים בהם ארגוני הסביבה ישקיעו משאבים (n=78)

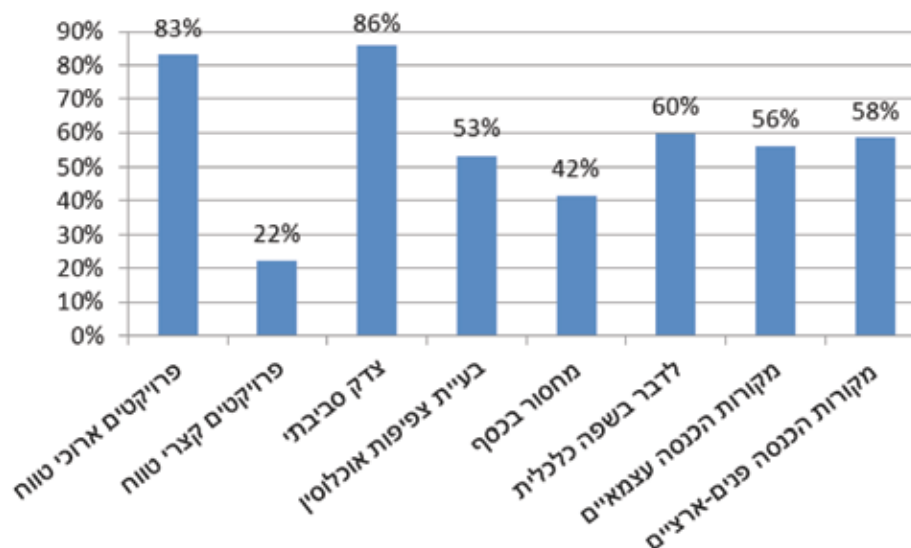
התשובה הנפוצה ביותר בקרב הארגונים הייתה הפצת מידע, העברת הרעיונות ביתר יעילות. תשובה זו מרמזת על קושי בתחום זה, אפילו בעידן האינטרנט, דוא"ל, ורשתות חברתיות, כלים שבשנת 2000 כמעט ולא היו בשימוש וכיום מהווים אמצעי נגיש ופשוט להעברת המסרים. יהיו הכלים אשר יהיו, ארגונים מרגישים שהמסר שלהם אינו עובר ביעילות. נושא נוסף שרבים מהארגונים בחרו בו להשקעה ומימון הוא הרחבת הצוות המקצועי וכן שיפור טכנולוגיה ומערכות ארגוניות. על פי תוצאות הסקר, מעניין לגלות שרק 50% מהארגונים היו מעוניינים להגדיל את מערך גיוס הכספים כעדיפות הגבוהה ביותר. תוצאה זו מצביעה על סתירה. לאור העובדה שהקושי העיקרי להגדלת המערך הארגוני טמון במחסור במשאבים, תמוהה העובדה שהארגונים אינם מתכוונים להקדיש לכך משאבים. במקרים רבים, הארגונים כה עסוקים באילוצים ובעיות מיידיות, עד שהם מאבדים את היכולת לעצור ולהתבונן, להשקיע בהתפתחות שתוכל להוריד או להקל על הלחץ הכספי התמידי.

5. הערכת התנועה הסביבתית בישראל

בחלק הבא של הסקר התמודדו הארגונים עם סדרה של הצהרות הנוגעות לתנועה הסביבתית בישראל, והם התבקשו להצביע על הגישה שלהם לנושאים אלו ועל אופי האתגרים הסביבתיים שעומדים מדינת ישראל. המטרה של חלק זה הייתה לבדוק האם יש קונצנזוס בקרב הארגונים על הדינאמיקה ועל האתגרים הסביבתיים המשותפים. בחלק מהנושאים דווקא הייתה הסכמה גדולה. למשל, ההבנה שקיימת בעיה של "צדק סביבתי" בישראל, זוהי תובנה חדשה יחסית. ועדיין, נראה שהיא כבר מושרשת בתפיסת העולם של ארגוני הסביבה. 86% מהארגונים הסכימו עם ההצהרה: בעיית "צדק סביבתי" בישראל היא חמורה מאד. אוכלוסיות מוחלשות סובלות יותר מבעיות סביבתיות בישראל.

תרשים 24 מציג סיכום של מספר נושאים בהם נראה שיש קונצנזוס כללי. לדוגמה, דומה שהרוב המכריע של ארגוני הסביבה מעדיפים לקחת פרויקטים ויוזמות ארוכי טווח על פני פרויקטים קצרי טווח המניבים תוצאות הנראות לעין.

תרשים 24: אחוז תמיכת הארגונים בעמדות אודות התנועה הסביבתית (n=77)

יחד עם זאת, תמוה להתוודע לכך שרק כמחצית מהארגונים ענו שהם חשים שהתנועה הסביבתית צריכה לפתח מקורות הכנסה עצמאיים ולהיות תלוי פחות בתורמים מחו"ל. החלק הבא של הדו"ח עוסק במסקנות והמלצות העולות מתשובות הארגונים או שהוצעו במהלך ראיונות העומק שהתקיימו עם מומחים בתחום.

התנועה הסביבתית בישראל:

מגמות, צרכים ופוטנציאל

חלק 5: המלצות לחיזוק התנועה הסביבתית

במקביל לסקר שנערך בקרב הארגונים הסביבתיים, התקיימה סדרה של 33 ראיונות מובנים חלקית עם מגוון בעלי עניין ומומחים סביבתיים, הכוללים שאלות הנוגעות לתנועה הסביבתית בישראל, צרכיה ודרכיה להעצמתה. הפרק שלהלן בוחן את הרעיונות שהועלו במהלך הראיונות לאור התוצאות האמפיריות המתוארות בפרק 4, וכן את דעות הארגונים עצמם, אשר הוצגו בשאלות הפתוחות של הסקר. ברור כי כיוונים ורעיונות רבים הועלו ונסקרו במהלך המחקר, אך הממצאים שלהלן מוקדו וחולקו לשבע המלצות פרקטיות לחיזוק התנועה הסביבתית בישראל. המלצות אלה יכולות לשמש כבסיס ליוזמות אסטרטגיות עבור הקהילה הפילנתרופית אשר תוכל, לדעתנו, לשפר באמצעות המלצות אלו את יעילותה של התנועה הסביבתית.

1. מעבר לפרויקטים: מענקי בסיס - תמיכה בצרכי ליבה

לאחר פגישות עם מספר רב של מנהיגים סביבתיים וקבלת משוב חיובי בשימוע הראשוני שנערך בתל אביב, ניתן להצביע על קונצנזוס בקרב הארגונים על כך שהעדפת הקרנות למימון פרויקטים הינה בעייתית. המחקר מאשר שהחלק הארי מכספי התרומות, וכל כספי הממשלה למעשה, הולכים לתמיכה בפרויקטים ספציפיים ולא לצרכים בסיסיים של הארגונים. התוצאה של דינאמיקה זו היא שהארגונים מעסיקים אנשי צוות על פי פרויקטים ספציפיים ולא לאורך זמן, בהתאם לצרכי הארגון. עמותות מתרוצצות כדי לעמוד בלוחות הזמנים של הפרויקטים ומאבדות יכולת לתכנן אסטרטגיה ארוכת טווח על מנת לקדם את מטרותיהם.

הבעיה חמורה במיוחד ברכים מן הארגונים הגדולים, אשר מקדמים פרויקטים משמעותיים שאינם בהכרח עומדים בראש סדרי העדיפויות שלהם, וזאת על מנת להבטיח הכנסות. שיוכלו לכסות הוצאות שוטפות. כתוצאה מכך, לעיתים קרובות גיוס כספים טקטי משפיע יותר על האג'נדה של הארגון מאשר חזון, ידע מדעי, אסטרטגיה ואידיאולוגיה.

בעוד שטבעי הדבר שקרנות פילנתרופיות מגדירות כללים עבור תמיכתם הכספית, עדיין מומלץ יהיה אם אותן קרנות יסתכלו בצורה הוליסטית על פעילות התנועה הסביבתית ויבינו את חשיבותו של חופש התמרון בקרב הארגונים ומנהיגיהם. חופש תמרון זה יאפשר להם לחשוב באופן יצירתי, פרו-אקטיבי, ויעיל באופן יחסי, ללא הצורך התמידי לחפש את מקור התמיכה ליוזמה קיימת. הארגונים הגדולים הוכיחו כבר מזמן את יכולתם, אמינותם ומחויבותם למאבק על העתיד הסביבתי של ישראל. היום הם בעיקר זקוקים ל"אספקת חמצן" אשר תאפשר להם להמשיך את ריצת המרתון עבור האינטרס הציבורי.

המלצה: תמיכה ארוכת טווח בארגונים המובילים בישראל עבור קידום מטרות המרכזית תבטיח את יכולתם לעמוד במשימה הקריטית של ייצוג האינטרס הסביבתי ברמה הלאומית. רצוי לתת מידה רבה של גמישות בניצול מענקים אלה תוך כדי הצבת קריטריונים, אבני דרך ופיקוח כלליים.

2. התמקצעות

במהלך העשור האחרון נראה שכללי המשחק השתנו בשיח הציבורי הישראלי. המודעות הסביבתית גדלה והתרחבה. תאגידים רבים לא רק שלקחו על עצמם מחויבויות רבות לקיימות בתוך מטרותיהם המוצהרות, אלא גם שמירת הסביבה הופנמה בתהליך הייצור והניהול שלהם. במקביל, חקיקה ומדיניות סביבתית אומצו ואף נאכפו יחסית לעבר, בעוד תהליכים אשר פוגעים בסביבה באופן עקבי משתפרים בתחומים שונים. במקרים רבים, שינוי זה אינו בא לידי ביטוי בביצועים סביבתיים או באינדיקטורים אקולוגיים, אולם כמכלול בהחלט ניתן לומר שאופי האתגרים העומדים בפני החברה האזרחית השתנה.

בהקשר זה, הבטחת המקצועיות היא קריטית לשם שמירה על האפקטיביות של ארגוני הסביבה. מספר מרואיינים הצביעו על ירידה בהשפעה של פעילים אשר מגיעים לדיון ציבורי. חמושים בעיקר באידיאולוגיה וללא מומחיות, בקיאות בנתונים או מידע מגובש. התופעה באה לידי ביטוי בקרב לוביסטים המייצגים את טובת הציבור ללא ידע מקצועי ומוצאים עצמם מתווכחים ומתעמתים בדיונים עם מומחים, לרוב מן השורה הראשונה, המייצגים את גורמי הפיתוח, התעשייה והממשלה. רבים ציינו כי השטחיות הנראית לעין כתוצאה ממחסור באנשי מקצוע מומחים בצד הירוק - הציבורי, לצד הפופוליזם של חלק מהארגונים, פגעו במהימנות של התנועה הסביבתית בקרב מקבלי ההחלטות בממשלה ובתעשייה. תוצאות החקר מאשרות שיש מחסור באנשי מקצוע בעלי תארים מתקדמים המועסקים בארגונים. גם החברה להגנת הטבע וגם קק"ל אינן מעסיקות אקולוגים בעלי תואר דוקטורברמת דוקטורט בצוותם. תחבורה היום ומחנהנארגון ליוזמות וקידום תחבורה מקיימת, אולם הוא נשאר גוף קטן בהיעדר היכולת להתייעץ עם מהנדסי תחבורה קבועים. אף על פי שמספר ארגונים ציינו את בריאות הציבור כיעד מרכזי, אין כיום פיזיולוג, רופא או מומחה לבריאות הציבור העובד בקרב ארגוני הסביבה. מומחים בתחומים דומים (אפידמיולוגים, טוקסיקולוגים, מומחי הערכת סיכונים) גם הם חסרים. יצוין כי יש הטוענים שגם "ניהול" הוא מקצוע, ושראשי הארגונים הגדולים צריכים לרכוש מיומנות ניהולית גבוהה יותר, או לחילופין שיש לדאוג להביא מנהלים ומנהלות מקצועיים יותר לתפקידי מפתח בחברה האזרחית.

הרחבת תמהיל המקצועות השונים עשויה להביא לשיפור האפקטיביות של ארגונים במגוון התחומים הנוגעים לאיכות הסביבה. בשימועים היתה ניכרת תחושה אצל פעילים מרכזיים רבים שארגוני הסביבה בהחלט מצליחים להגיע אל המשרד להגנת הסביבה ולהשפיע עליו בצורה סבירה. אולם אין הם מכירים מספיק את משרדי הממשלה אחרים. כאשר יש שר להגנת הסביבה מסור ואפקטיבי, כפי שקיים בשנים האחרונות, יתכן והחברה האזרחית צריכה להרחיב את הראייה ואת היריעה. כדי לפתור בעיות סביבתיות רבות, חשוב לא פחות היום להשפיע על משרדי התשתיות, התחבורה, הבריאות, הפנים, השיכון, התמ"ת וכו'. בפועל, לרוב, התנועה הסביבתית לא הצליחה לפתח שיח משמעותי עם משרדים אלה. כדי ליצור קשר מוצלח ולהשפיע, הרחבת הבסיס המקצועי צריך לקחת בחשבון את שלל המומחיות הנדרשת כדי להתמודד עם הבעיות המורכבות הקשורות ל"קיימות".

אמנם, במשך שני עשורים התנועה הסביבתית הגיעה לכתי המשפט, במסגרת עבודתה השוטפת להגן על האינטרס הציבורי (מורג - לוי, 2001). אבל עדיין מספר עורכי הדין באדם טבע ודין לא גדל ולרוב הם כבולים בעודף עבודה של עתירות העמותה, ואינם פנויים לייצג את שאר ארגוני הסביבה. בהתאם לכך, בזמן שמדינת

ישראל סובלת מעודף בשוק הפרקליטים, 10% מהארגונים תיארו הגשת תביעה משפטית כמכשול התפעולי הגדול ביותר שלהם. לכן, אף על פי שיש אנשי מקצוע בשוק הפרטי, בפועל הם אינם נותנים מענה מספק לארגוני הסביבה.

אחת ההצעות לשיפור האפקטיביות של ארגוני הסביבה אשר הועלתה בשימועים היתה חיזוק הזיקה ושילוב פעילות עם האוניברסיטאות (לרבות, קמפוס ירוק). ברור שיש בחיבור מעמיק עם מומחים באקדמיה, הזרמת מידע מתקדם, קיומם של פורומים וכנסים משותפים, שיתוף פעולה במחקרים יישומים וכו' כדי לתגבר ולהוסיף עומק לפעילות הארגונים. אפשר לזהות התקדמות בתחום הזה, למשל בסדרת ימי העיון שמקיים בית ספר פורטר באוניברסיטת תל-אביב ובמחקרים שמומנו על ידי מכון ירושלים לחקר ישראל ומוסד נאמן בטכניון. ניתן לחזק שיתופי פעולה כאלה הרבה יותר. כמו כן, הועלתה הצעה לשדרג את השיח בין ארגונים ישראלים לבין עמיתיהם הפועלים בחו"ל. ברור שקיים ערך רב להיפתח לרעיונות, לקחים, הצלחות וכישלונות שעלו במדינות אחרות, ולהתעדכן בנעשה בתנועה הסביבתית באירופה וארה"ב. יתכן שמומחים, החברים בקהילות המקצועיות הבינלאומיות השונות, יוכלו באופן טבעי לקיים קשר שוטף עם מקביליהם בחוץ לארץ.

לסיכום, המחסור באנשי מקצוע מיומנים הפועלים בשם ארגוני הסביבה בישראל הינו אירוני, בהינתן שהעשורים האחרונים ראו שפע של בוגרי אקדמיה מוכשרים נכנסים לתחום הסביבתי. גם כאשר המשכורות נמוכות יחסית למגזר הפרטי, לא קיים מחסור באנשים מוכשרים ומוסמכים המעוניינים לעבוד בארגונים ללא כוונות רווח. הקושי הוא מציאת מימון להעסיקם.

המלצה: תמיכת הקרנות צריכה לעזור לארגונים למשוך אנשי מקצוע ברמה גבוהה בתחומים המתאימים ולהבטיח להם עבודה לאורך זמן סביר.

3. שיפור הבקיאות הכלכלית של התנועה הסביבתית

ברמת ה"אידיאולוגיה" ו"קביעת אג'נדה סביבתית", דווקא התנועה הסביבתית - ולא הסקטור הפרטי - היא שהצליחה להכתיב את סדר היום הסביבתי הישראלי. אולם השפעה אמיתית על ביצוע שינויים בפועל מוכרעת בדרך כלל על פי שיקולים כלכליים: שיקולי עלות - תועלת ויעילות. כלכלנים, בסופו של דבר, משפיעים על המציאות בשטח יותר מאקולוגים.

לדוגמה, מאז כנס האו"ם בקופנהגן בשנת 2009, השיח בקרב רשויות הממשלה להפחתת גזי החממה בישראל מנוהל על ידי ועדה בראשות מנכ"ל משרד האוצר. החלטות שמתקבלות בפועל, מונעות לרוב על ידי שיקולי "עלות-תועלת". המדיניות שנבחרה הוגדרה בספרות המקצועית כמדיניות של "no-regrets" קרי: הצעדים הנדרשים חוסכים כסף למשק הלאומי, ללא קשר להפחתה בפועל של גזי חממה. הדיון על תרומתה של מדינת ישראל לאתגר האקולוגי הגלובאלי הגדול ביותר מושפע בעיקר על ידי כלכלה וכלכלנים.

אם לתנועה הסביבתית בעצמה אין את היכולת לבצע דוחות ותסקירים כלכליים כדי להתערב בקבלת ההחלטות במישור זה, קולה לא יישמע. הצטרפותה של ישראל לארגון ה-OECD מהווה הזדמנות אדירה שארגוני הסביבה יכולים למנף לטובת שיפורים מרחיקי לכת בביצועים סביבתיים לאומיים. עם זאת, חלק מן ההמראיינים ציינו שעד כה מדובר בהחמצה. ארגון ה-OECD הוא בעיקרו גוף כלכלי ודרישותיו מתבססות על ראייה הכלכלית. לכן על מנת לנצל את ההזדמנות יש לעבוד בהתאם.

בראיונות העומק ובמהלך השימועים, פעילים רבים הדגישו שפיתוח בקיאות כלכלית בקרב ארגוני הסביבה צריך לקדם מגמת ראייה כלכלית רחבה יותר מן השיח הכלכלי הלאומי הקונבנציונאלי. לדוגמה, קידום "כלכלה מקומית" כאלטרנטיבה לכלכלה הבינלאומית / הניאו-ליברלית נחשבת לנדבך חשוב באידיאולוגיה של "קיימות ישראלית". השיח הסביבתי לא יכול להתעלם מהמגמות הכלכליות בישראל כיום. יחד עם זאת, למרות הדגש החדש של ארגונים רבים בהיבטים חברתיים של בעיות סביבתיות, מעט עמותות ישראליות יחסית ראו בגלובליזציה תופעה שאפשר או רצוי להילחם בה, כאשר בחו"ל, ארגוני סביבה רבים רואים בתופעה סיכון סביבתי משמעותי.

לסיכום, אין מקצוע חשוב יותר היום לחיזוק ההשפעה של התנועה הסביבתית מאשר כלכלנים. התנועה הסביבתית מבנה זאת. יותר ממחצית הארגונים הסכימו בהחלט עם האמירה: "הארגונים הסביבתיים צריכים לדבר בשפה 'כלכלית' ולייצר נתונים כלכליים שיתמכו בעמדותיהם". ואולם ההבנה הזו אינה משתקפת באיזון הצוותים הקיימים בארגונים הסביבתיים, אשר בהם עובדים בעלי רקעים מקצועיים אחרים - ולא כלכליים. במשך השנים, הארגונים הסביבתיים בישראל עשו מאמצים נקודתיים או סמליים בלבד לייצר סקרים כלכליים, מלבד תקופה קצרה שבה אדם טבע ודין העסיקו כלכלן בצוות העובדים. מציאות זו מוכרחה להשתנות.

המלצה: יש למצוא מימון למענק משמעותי כדי לעודד שילוב תפקיד חדש בצוותים המקצועיים של ארגוני סביבה עבור כלכלן סביבתי, במטרה להגדיל את היכולות של התנועה לקדם מדיניות סביבתית.

4. צדק סביבתי: שילוב המגזר הערבי והחרדי

בעוד שישראל הולכת ומתעשרת, הפערים הסוציו-אקונומיים גדלים גם הם. התופעה משתקפת בדאגה הגוברת ל"צדק סביבתי". מושג זה מציב על פערים בחברה, שבהם אנשים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך נגישים פחות למשאבי הטבע וחשופים יותר לזיהום ומפגעים. קיימים ממצאים רבים המצביעים על תנאים סביבתיים גרועים באופן לא פרופורציונלי בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל ביחס לרוב היהודי (לובנוב, 2005, בנשטיין, 2004, דאוד, טל, 2006, 2002). בקרב האוכלוסייה הערבית והחרדית בישראל העוני שכיח מאוד. באוכלוסיות אלה, שיעור הילודה מוגבר ומספר האנשים החיים מתחת לקו העוני הולך ועולה. אכן, 50% מהילדים בכיתה א' היום שייכים למגזר הערבי או החרדי.

ועדיין, שתי אוכלוסיות אלה אינן מעורבות בנושאי איכות הסביבה. ראיונות עם פעילי סביבה ערבים אף מצביעים על הדעה הרווחת בקהילות הערביות שארגוני הסביבה מנציחים את האפליה ודיכוי הערבים המתבטאת במסגרת "מדיניות שימור השטחים הפתוחים". תפיסה זו משפיעה על המעורבות של האוכלוסייה הערבית בשיתוף הסביבתי ושיתופי פעולה עם ארגונים יהודיים. למשך תקופה קצרה בלבד בשנות ה-90, ערים ערביות בישראל הרוויחו ממדיניות של אפליה מתקנת כלפיהן בתחום הסביבתי, במהלך כהונתו של יוסי שריד כשר לאיכות הסביבה. אולם תמיכה משמעותית מן השלטון המרכזי ביחידות הסביבתיות ובאגודי הערים לאיכות הסביבה שקמו במועצות המקומיות הערביות לא החזיקה מעמד. מרבית פעילי הסביבה היום מבינים שגם ללא שיקולי צדק חברתי, אלא רק ברמה הפרקטית- גיוס המגזר הערבי לפעילות סביבתית הוא קריטי: בהתחשב בקרבה היחסית של ישובי המגזר הערבי למקורות זיהום. בעיות של זיהום מים, אויר וקרקע לא יפתרו ללא שותפות ומעורבות ערה.

החדשות הטובות הן מספר האנשים שהקימו ארגוני סביבה הפעילים במגזר הערבי והחרדי. ארגונים אלה, על פי רוב, נמצאים עדיין בשלבים ראשונים של התפתחות, אך כבר מוכיחים כי הדאגה לבריאות הציבור, לאסתטיקה ולעולם הטבע היא אוניברסאלית. ארגונים אלה עשויים להוות גשר עבור הקוטביות הקיצונית המצויה היום בחברה הישראלית. למרבה הצער, לארגונים אלה קשה להתחרות בארגוני 'מיינסטרים' שאינם מגזריים על תמיכה כלכלית, ובפועל הם נשארים עם תשתית ארגונית נמוכה ומעט ניסיון בכתיבת בקשות למימון. נדרשת השקעה מיוחדת בארגוני הסביבה החרדים והערביים על מנת ליישר קו עם שאר הארגונים ובכדי לשלבם בתנועה הסביבתית כשותפים שווים.

המלצה: יש לשקול הקמת פרויקט ייעודי במטרה לפיתוח מנהיגות והגברת פעילות ואקטיביזם סביבתי בקרב המגזר הערבי והחרדי בישראל.

5. הגדלת תרומות והרחבת בסיס החברים בארגוני סביבה

התנועה הסביבתית הרוויחה מאוד מהתעניינותן של מספר קרנות בינלאומיות בסביבה בישראל. עם זאת, רוב הארגונים הסביבתיים בישראל כיום נשארו תלויים במימון זה בעיקר ולא חיפשו מקורות מימון מקומיים נוספים. עובדה זו מצערת, שכן החברה בישראל זכתה לעשור משגשג ויכולתם של אזרחי ישראל לתת תרומה כלכלית משמעותית לטובת החברה האזרחית עלתה.

למרבח הצער, מספר קרנות שהיו אחראיות לשנות השגשוג דלעיל בזכות תמיכה פילנתרופית בינלאומית, החלו למשוך את תמיכתן בפעילות סביבתית או שהודיעו על כוונתן לעשות כן בקרוב. לדוגמא, קרן קרב, שניתן לומר כי שימשה כמרכז הקרנות הסביבתיות בישראל, הודיעה כי היא תפסיק לתמוך בפעילות בישראל בעוד מספר שנים. תופעה זו צריכה להדליק נורה אדומה, שכן היא טומנת בחובה סכנה קיומית לקהילת ארגוני הסביבה הלא מממשלתיים בישראל.

עדיין יש זמן לעשות שינוי באסטרטגיות גיוס המשאבים. החברה הישראלית כיום עשירה דיה בכדי לתת תרומה משמעותית יותר לארגוני הסביבה וקרוב לוודאי שיש לרוב נכונות לעשות כן. חלק ניכר מן החברה חרד לבריאותה של ארץ ישראל, ולכן חייבת להמצא דרך חכמה עבור התנועה הסביבתית לגשת אל הציבור בישראל ביעילות יתר. כפי שצוין לעיל, לרוב ארגוני הסביבה אין אפילו תשתית של גביית דמי חבר אשר עשויה הייתה לאפשר תרומות ותמיכה מסוג זה.

החברה להגנת הטבע מהווה יוצא מן הכלל בהקשר זה. כ-43,000 בתי אב שותפים כחברים בו. בסיס חברים זה מספק לחלה"ט יציבות מסוימת ולגיטימיות פוליטית, כמו גם תרומה נאה לתקציבה. בנוסף, החלה"ט הנה דוגמה מוכחת לכך שהישראלים מוכנים להיות חברים בארגון ירוק ארצי, בדיוק כמו אזרחים במדינות אחרות. בעוד החברות בחלה"ט הנה הישג מרשים ביותר, בפועל לא גדלה החברה בממדיה במשך שלושים שנה. חשוב לזכור שמאז שנות ה-80, שלושה מיליון אנשים נוספים חיים כיום בישראל ואף יש קפיצת מדרגה במודעות סביבתית בקרב הציבור בארץ. זאת ועוד, יכולתה של החברה להגנת הטבע לתקשר (ולקבל תרומות גם באמצעות כרטיסי אשראי) דרך האינטרנט מאפשרת דחיפה טכנולוגית משמעותית למערך החברים של הארגון.

תוכנית מענקים שמסייעת לארגוני הסביבה בהקמת תשתית למשיכה ושילוב של חברים, יכולה לנצל את ההזדמנות הנוכחית להרחבת התמיכה למטרות סביבתיות. כמו כן, תהיה זו תרומה חשובה להעצמת יכולת מקומית, ולספק - כמאמר הפתגם - "חכה" ולא רק "דגים" - לקהילה הסביבתית.

ניתן אף לספק תמיכה לארגונים על ידי שדרוג תפקידם הכלכלי של חברי הוועד המנהל כגורם הדואג לביטחון הכלכלי של ארגונים לא מממשלתיים. אחד מהמראיינים בראיונות העומק השווה את תפקידו הקריטי של הוועד המנהל כתורם כספי בארגונים ירוקים בינלאומיים רבים, ביחס לתרומה הכלכלית המעטה יחסית של עמיתיהם הישראלים. בחו"ל מקובל הכלל: "חבר בוועד מנהל של ארגון חייב להיות או מאד חכם, או מאד מפורסם או מאד עשיר - ומוטב שניים מתוך שלושה".

יעדים מספריים ספציפיים יכולים וצריכים להיקבע - עם סיוע ממומחי טלמרקטינג, בכדי להבטיח את קיומם של הארגונים ברמה המקומית והארצית. אין סיבה מדוע לא יגויס עוד כ-100,000 ישראלים לתמיכה בסביבה בשנים הקרובות. הדבר יוסיף מיליוני שקלים לקופתם של ארגוני הסביבה, כאשר במקביל הוא יספק תגבורת ורוח גבית פוליטית לחברה האזרחית. אין סיבה מדוע לא יהיו לפחות עשרות ארגוני סביבה מקומיים עם תשתית לחברות, אשר דמי החבר שלהם, המשולמים מדי שנה בהוראת קבע, יכסו את הוצאות המשרד, המינהל והוצאות תפעוליות בסיסיות.

המלצה: יש לקדם יוזמה אשר תאגד את הארגונים לייסד תוכנית חברות על מנת לספק מקור הכנסה חדש לשנים הבאות. יוזמה כזו תוכל לתרום באופן ניכר ליציבות הכלכלית של התנועה הסביבתית.

6. מ"ריאקטיביות" ל-"פראקטיביות"

ישראל עודנה מדינה צעירה ופתוחה לרעיונות חדשים, מקום בו ניתן עדיין ליישם שאיפות ויצירתיות מבלי להיתקל בחומה בלתי עבירה של בירוקרטיה וציניות. מהפכת ההייטק הישראלית היא דוגמה לטבע הדינמי והמהיר של החברה בישראל (Senor and Singer, 2009). הסביבה מציעה אף היא זירה בה יוזמות פראקטיביות ובונות יכולות להפוך מצבים קשים להזדמנויות. מבחינה טקטית, אקטיביסטים למדו זה מכבר שכאשר יש ואקום והקרע אינה מיועדת ליעד מסוים באופן ברור, ימצא היזם והמפתח אשר ימלא את אותו חלל במהירות.

לעיתים, הציפייה לבעיות שיצוצו מן השטח וכנגד, כתגובה הגנתית, יוצרות תנאים המובילים לקונפליקטים מיותרים. כאשר התנועה הסביבתית אינה יודעת על מה להגיד "כן", הדבר עלול ליצור מצב של הפקרת השטח לגישות מתחרות אשר פוגעות בסביבה. תפיסת הפיתוח המקיים רואה חשיבות בפעילות יזומה.

במקרים רבים, קיים כבר מנגנון ממלכתי המסוגל לשמוע ולהסתגל לרעיונות משכנעים. מערכת התכנון והבנייה בישראל, לדוגמה, מאפשרת לציבור להגיש תוכניות חלופיות לפיתוח פיזי, ומאפשרת בפועל לחברה האזרחית לתפוס יוזמה ולשלוט בשיח סביב הפיתוח. ירושלים ראתה מאמצים כאלו בשכונת עין כרם, כאשר תושבים סירבו לתת לפיתוח בנייה מסיבי וראוונתי להרוס נוף אידילי. לאחרונה, ארגון רמות למען הסביבה, עמותה מקומית נוספת בבירה, הגיבה לתוכנית הפיתוח "מצפה נפתוח" לשטח מרוצף בבניית דירות עליו הסכימה העירייה. אחרי שנים של התנגדות נחרצת לבנייה, הגישה תוכנית חלופית משלה שתהפוך את הגבעות היחודיות הסמוכות לשכונה, לשמורת טבע עירוני מוגנת, וכך עשה גם ארגון "שומרה" אשר תכנן טיילת לאורך יער ירושלים במאמץ לתחום את הקו שיעצור את כרסום השטח הירוק ההולך ונעלם.

חקיקה הנה תחום נוסף בו מוכיח הניסיון כי שימוש באמצעים פרואקטיביים, גמישים ומשתנים, יכול להוות טקטיקה יעילה יותר מאשר לחכות ולהגיב על יוזמות פרלמנטריות שצצות מזמן לזמן. למעשה, רוב חוקי הסביבה בישראל החלו כהצעות של ארגונים לא ממשלתיים. לדוגמה, במהלך שנות התשעים, קבוצות סביבתיות ברחבי הארץ ניסו לעצור תוכניות לפיתוח מרינות ומבני מגורים לאורך חוף הים התיכון. כחמש עתירות משפטיות הסתיימו בתוצאות מעורבות. לבסוף, ארגון אדם טבע ודין והחברה להגנת הטבע כתבו את חוק שמירת הסביבה החופית, אשר הוציא מחוץ לחוק פיתוח פיזי בתוך הטווח של 300 מטר מהים. מספר שנים חלפו עד שנאספה התמיכה הפוליטית הנחוצה להעביר את החוק. אולם ההתמדה השתלמה: חוק החופים הוביל לאידוי רוב תוכניות הבנייה והשאיר את רוב החופים בישראל פתוחים לציבור ולא מפותחים.

לאחרונה, יוזמה לחקיקה נוספת של אדם טבע ודין הוכחה כמוצלחת, וכך עבר חוק אוויר נקי בכנסת ונכנס לתוקפו בתחילת שנת 2011. לחוק זה יש פוטנציאל לשנות לחלוטין את המשוואה הרגולטורית בישראל. החוק מעניק סמכות רבה יותר לשלטון המקומי, מחייב תעשיות לעמוד בתקני פליטות מתקדמים, ויוצר מסגרת מנהלית מודרנית לשליטה במקורות זיהום נייחים מתחבורה. איכות האוויר של כל המדינה תרוויח מחקיקה זו. ניתן לראות כי פרואקטיביות יעילה כמובן בפעילות אקטיביסטית, אך הוא הדין גם בדרך החינוך. מרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית הוא אולי הארגון היחיד בישראל שניסה לתרגם את מחויבות הקיימות לתכנון ארוך טווח - לאסטרטגיה ארגונית. מאות מנהיגים, המייצגים את תחומי החיים בישראל - מתקשורת, דרך אדריכלות ועד לעובדי ציבור - קיבלו הכשרה בתוכניות של המרכז. התוצאות ניכרות בעיקר בנוכחותם של שני חברי כנסת ירוקים, שהעניין שלהם בתחום הסביבתי החל בסמינר של מרכז השל. המרכז גם השיק תוכנית העשרה לבתי ספר אשר מביאה נושאים של אתיקה ופעילויות סביבתיות לבתי ספר יסודיים ברחבי הארץ. מרכז השל נהנה מהערכה עצומה ברמה המקומית והארצית, אך לארגון אין בעצם שום מקורות מימון כדי לפתח את הדור הבא של תוכניות סביבתיות בישראל.

בעבר, תכנון פרואקטיבי ויוזמות בחינוך וחקיקה מומנו על ידי מענקים חד פעמיים. חשוב שתהיינה מסגרות אשר תאפשרנה לארגוני סביבה למצוא זמן וכוח אדם להכין תוכניות וחוקים אלטרנטיביים, מתוחכמים ומשכנעים, שיכולים להתחרות בהצלחה במסגרות הדמוקרטיות הקיימות. חשיבה ותכנון, כאמור, יתרמו לשימוש אסטרטגי בכספי התרומות לטווח הארוך יותר מאשר תוכניות המבוססות על תגובות אינטואיטיות.

עבודה מול התקשורת גם היא עשויה להשתפר כתוצאה מעבודה יזומה. דעה שהושמעה על ידי כתבים סביבתיים שהתראיינו, ועלתה גם בשימועים הציבוריים, הדגישה את החשיבות של סדנאות והכשרות מיוחדות המיועדות לשפר את היכרות אנשי התקשורת עם נושא הסביבה (הוצעו גם מפגשים דומים לאנשי מערכת המשפט ואף לפוליטיקאים). ימי עיון הכוללים הרצאות מומחים, סיורים, וכיוצא באלה עשויים להחדיר את הנושא הסביבתי למודעות של אותם גורמים משפיעים וקובעי מדיניות.

לבסוף, יש דעה רווחת כי מבחינה אסטרטגית, התנועה הסביבתית צריכה להשתלב יותר בתהליך של בניית קהילות ברחבי הארץ. ברור כי ישנם מקרים בהם דרושה מקצועיות וכי עבודה אפקטיבית מחייבת את גישת "Top

Down" עם דגש על עבודה מקצועית. אולם, אסור לזנוח את התפקיד הפוטנציאלי של התנועה הסביבתית כזר קהילתי עם גישת "Bottom Up", העשוי לחזק את בסיס הכוח של ארגוני הסביבה וליצור חיבור בריא בין מגזרים שונים לטובת חזון של קיימות מקומית וארצית.

המלצה: רתימת קרנות לתוכנית למען ארגונים מקומיים וארציים, כדי שיוכלו לנקוט ביוזמות סביבתיות פרואקטיביות, עשויה לכוון את השימוש האופטימאלי במקורות הפילנתרופיים.

7. סימפטומים מול גורמים: טיפול בנושאי צריכה ופיצוץ אוכלוסין

במאמרו הידוע משנת 1971, טבע האקולוג פול ארליך מאוניברסיטת סטנפורד את החוק המייחס השפעה סביבתית לשלושה משתנים במשוואה הנודעת (Ehrlich and Holdern, 1971): $I = PAT$: השפעה סביבתית = אוכלוסיה + שפע + טכנולוגיה

בפועל, ארגוני סביבה בישראל כיום מתמקדים כמעט אך ורק במשתנה האחרון - שליטה בטכנולוגיות שיוצרות זיהום, או לחלופין מנסים לשלוט במכניזם של פיתוח פיזי. אולם, שני המשתנים הראשונים של צריכה וגידול באוכלוסין אשר עומדים בבסיס רוב הבעיות הסביבתיות הוזנחו ברוב המקרים ולא הועלו על סדר היום של הארגונים.

במילים אחרות, התנועה הסביבתית בישראל מתמודדת עם סימפטומים. רוב הבעיות הסביבתיות בישראל (גם החברתיות) קשורות לעובדה שהארץ הפכה צפופה מאוד ורמת הצריכה הולכת ועולה. בשנת 1950 חיו בארץ ישראל כמיליון אנשים; 2 מיליון בשנת 1960; 3 מיליון ב-1970 וכן הלאה - עד המספר הנוכחי, 7.7 מיליון תושבים בשנת 2010. המומחה לתכנון סביבתי, פרופ' ערן פייטלסון מהאוניברסיטה העברית, הראה כבר בעבר שרוב הבעיות הסביבתיות בישראל מתרחשות כאשר אוכלוסיות מתפתחות פולשות לאזורים הסמוכים למקורות זיהום (Feitelson, 1996).

הגידול המהיר בצפיפות האוכלוסין לא התרחש במקרה. זוהי תוצאה ישירה של מדיניות ממשלתית המעודדת ילודה והגירה, וכן בשל הסבסוד נרחב למדיניות זו. הנורמות החברתיות בנושא זה גם הן תואמות למדיניות הממשלתית. מדיניות זו הייתה הגיונית ואף חיונית במהלך ימייה הראשונים של המדינה, כאשר היה צורך לבסס עובדות דמוגרפיות לאורך גבולותיה של ישראל על מנת להבטיח את השליטה של המדינה ולבסס רוב דמוגרפי. אך כיום המצב שונה. בפועל יהודים בתפוצות כמעט ולא נפגעים כתוצאה מאפליה של השלטונות. אף יותר מכך, מבחינה אקולוגית, ישראל אינה זקוקה לאנשים נוספים. באזורים שאינם מדבריים בישראל, קיימת הצפיפות הגבוהה ביותר בעולם המערבי: 330 איש / ק"מ² אם כוללים את שטחי הנגב, ו-740 איש / ק"מ² באזור המרכז והצפון. צפיפות זו היא בערך כפולה מזו של הולנד, ו-6 פעמים צפופה יותר מדנמרק.

ההשפעות הסביבתיות מוכחות. זה נעשה ברור עוד יותר כאשר הממשלה הישראלית תכננה להציג אסטרטגיה מתונה לצמצום פליטות גזי חממה בועידת האו"ם בקופנהגן 2009. בעוד רוב ארצות המערב מנסות לגבש אסטרטגיה לקצץ בקצב הפליטות בכ-40%-30 עד שנת 2030, המיטב שהצליחה ישראל לעשות, לבושתה, הוא להגדיל ב-30% את הפליטות עד 2030. הסיבה: גידול אוכלוסין מתמשך שינטרל אפילו מעבר דרמטי לשימוש באנרגיה סולרית או הרחבת הבנייה הירוקה.

באופן דומה, בשנים האחרונות ישראל הפכה להיות חברה צרכנית. ילדים מבזבזים את זמנם הפנוי בקניונים ובקניות ורבים הפכו זאת באובססיביות לצורת הבילוי העיקרית. כיום, במדינה אשר נהגה להתהדר בחסכנות וענוה, צריכת יתר נחשבת בעיני רבים לסמל סטטוס. הייצור והפסולת הנוצרים כתוצרי לוואי מהווים גורם משמעותי למצב הסביבתי הירוד.

למרבה הצער, אף ארגון או קרן סביבתית אינם מוכנים להתייחס כרצינות לנושאים אלו, אשר לבסוף יהפכו את ישראל למקום שומם מבחינה אקולוגית ובלתי נסבל מבחינה חברתית. כמובן שישנן רגישויות תרבותיות שצריכות להילקח בחשבון: נטייתם של יהודים דתיים, כמו גם מוסלמים, להקמת משפחות "ברוכות ילדים", הדחף למלא את מקומם החסר של היהודים שנרצחו בשואה, וניסיונות ליצור יתרון פוליטי דרך דמוגרפיה הם רק

חלק מן הסיבות מדוע מסובך ומאתגר להתמודד עם סוגיית האוכלוסין. אולם זה אינו הופך את הבעיה לפחות אקוטית. מדיניות הממשל הנוכחי לא תשתנה ללא התערבות אפקטיבית מצד החברה האזרחית.

ממש כשם שחלה מהפכה במודעות הציבור הישראלי לנושא הסביבה, כך אפשרית גם מהפכה דומה ושינוי תפיסה חברתי בנוגע לגודל המשפחה ולנושא הצריכה. כדי שזה יקרה, מקורות כספיים צריכים להיות זמינים. החברה האזרחית חייבת להיות מעורבת ויש לתת לה תמריצים כדי להיות אמיצה ולפעול בעקבות ההיגיון ותחושות הלב בטיפול בנושא. זה לא יקרה בלילה וללא ספק יגרור אנטגוניזם, אולם זה הזמן להתחיל במהפכה.

המלצה: יוזמה של קרנות לשינוי המדיניות והנורמות בחברה הישראלית כלפי ילודה גבוהה ותרבות הצריכה. כך יטופלו לראשונה המניעים המרכזיים העומדים מאחורי הבעיות הסביבתיות העיקריות בישראל.

התנועה הסביבתית בישראל: מגמות, צרכים ופוטנציאל

חלק 6: מסקנות

תנאי הסביבה בישראל מתדרדרים. חלק מהנזק שנגרם למערכות האקולוגיות, לבריאות הציבור וליופייה של הארץ הוא בלתי הפיך. אולם רוב הבעיות הסביבתיות עמן מתמודדת ישראל הן תוצר של האדם - והאדם יכול גם לפתור אותן. שיקום אקולוגי הוא אפשרי.

התנועה הסביבתית של ישראל היא גדולה, מגוונת ומרתקת. יש לה יכולת מוכחת להפעיל את המחויבות הלאומית לשמירת ארץ ישראל, להציע פתרונות פרגמטיים ולהחיש את השינוי. הצלחות היסטוריות בתחומים כגון זיהום מזפת על החופים, שימור פרחי בר, טיפול בפסולת מוצקה או שמירה על הסביבה החופית מעידות על כך שמאמץ ציבורי משמעותי יכול להצליח. עם זאת, מאמצים אלו דורשים מימון.

לאף קרן או תורם אין את האמצעים להתמודד עם כל הבעיות האקולוגיות של ישראל. אולם מימון מכוון מטרה הצליח בעבר להניע תהליכים ולשנות את פני התנועה הסביבתית ואת גורל הסביבה במדינת ישראל. התנועה הסביבתית בישראל כיום יותר מגוונת, בוגרת ומנוסה מאשר בעבר. אך האתגרים מולם היא מתייצבת גם הם מבהילים יותר מתמיד. התערבות פילנתרופית ממשיכה להיות הכרחית על מנת להבטיח את הצלחתה של התנועה הסביבתית ולהבטיח עתיד בריא יותר לישראל.

מקורות ביבליוגרפיים

- בן גל, מ., ושמואלי, ד. (2005). מסגרות הבנה (תבניות חשיבה-Framing) והשפעתן על סכסוכים בנושאי איכות סביבה. 7(3), 165-175. החוג לגיאוגרפיה ולימודי סביבה אוניברסיטת חיפה.
- בנשטיין, ג'. (2004) בין יום כדור הארץ ליום האדמה: סביבה פלשתינאית ויהודית בישראל. מחקרים במשאבי טבע וסביבה. 2(2), 83-90.
- בר-דוד, ש., וטל, א. (1996). קידום פעילות ציבורית למען הסביבה בישראל. מוגש ליד: קרן קרב, תל אביב, אדם טבע ודין.
- גוטלר, מ.א. (2005). יוזמות שורש (grassroots) סביבתיות בישראל: ניצנים של פוליטיקה חדשה, או שרידים של הפוליטיקה המסורתית? עבודת מאסטר לתואר שני, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה אוניברסיטת חיפה.
- דאוד, נ. (2005). כרייה וחציבה באזור הצפון. דוח אי הצדק הסביבתי. (עמ' 79-82) תל אביב, חיים וסביבה.
- טל, א. (2006). הסביבה בישראל: משאבי טבע, משברים, מאבקים, ומדיניות מראשית הציונות ועד המאה ה-21. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לובנוב, כ. (2005). "צדק סביבתי, חברתי וכלכלי וזכויות אזרח", חיים וסביבה, ארגון חיים וסביבה, תל-אביב.
- מייזליש, א. (2005). המאבק בכביש חוצה ישראל- תיעוד מאבק סביבתי. ירושלים. מכון ירושלים לחקר ישראל המרכז למדיניות סביבתית.
- סוסנר, י. (2009). המאבק הסביבתי כזירה לעיצוב מחודש של הזהות המוחלטת - השכונה הקטמונית במאבק נגד תכנית הבנייה בעמק "פרי- הר". עבודה מוגשת לדוקטורט. אוניברסיטת תל אביב.
- קרסין, א. (2001). ארגונים הפעילים למען איכות הסביבה והחיים בישראל. (עמ' 145-127), מוסד נאמן, הטכניון, נייר עמדה 2.
- ריבנוביץ, ד. ורדי, א. (2010) כוחות מניעים: כביש חוצה ישראל והפרטת תשתיות אזרחיות בישראל, מכון ון ליר, ירושלים.
- שדה, ש. (2007). ירוק עד (כאן) ארגוני איכות הסביבה בישראל מקרה גדר ההפרדה. עבודת מאסטר לתואר שני, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.
- Benstein, J. (2004). Between Earth Day and Land Day: Palestinian and Jewish Environmentalisms in Israel. Studies in Natural Resources and Environment, 2, 83-90.
- Ehrlich, P. R., and Holdern, J. P. (1971). Impact of population growth. Science, 171, 1212-1217.
- Feitelson, E. (1996) The Pattern of Environmental Conflicts in the Metropolitan Development Process and Its Planning Implications, Jerusalem, The Jerusalem Institute for Israel Studies.
- Feitelson, E. (2001). Malicious siting or unrecognized processes? A spatio-temporal analysis of environmental conflicts in Tel Aviv. Urban Studies, 38, 1143-1159.
- Morag-Levine, N. (2001). The politics of imported rights: Transplantation and transformation in an Israeli environmental cause lawyering organization. In A. Sarat, & S. Scheingold (Eds.), Cause lawyering and the state in a global era (pp. 334-353). London, Oxford University Press.
- Oser, J. L. (2010). Between atomistic and participatory democracy: Leverage, leadership, and legitimacy in Israeli civil society. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 39, 429-459
- Senor, D. and Singer, S. (2009). Start-up nation: The story of Israel's economic miracle. New York: Hachette.
- Shmueli, D. F. and Ben Gal, M. (2005) "Creating Environmental Stakeholder Profiles: A Tool for Dispute Management", Environmental Practice, 7(3), 165-175.
- Tal, A. (2002). Pollution in a promised land: An environmental history of Israel. Berkeley, CA: University of California Press.
- Williams, H. and Cracknell, J. (2010). Saving the rainforests: Civil society mapping. London: Environmental Funders Network.
- Yishai, Y. (1979). Environment and development: The case of Israel. International Journal of Environmental Studies, 14, 205-216.

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
Ben-Gurion University of the Negev